

DJELATNOST MAKSIMILIJANA VRHOVCA NA POVEZIVANJU HRVATSKIH ZEMALJA (DO 1809)

Josip Kolanović

U razdoblju koje je neposredno prethodilo hrvatskom narodnom preporodu nesumnjivo je najutjecajnije ličnost u Hrvatskoj bio Maksimilijan Vrhovac. Kao zagrebački biskup i namjesnik banske časti okupljao je oko sebe mnoge ličnosti koje su dale biljeg društveno-političkim kretanjima bez kojih se ne može u cjelini shvatiti geneza narodnog preporoda. Stoviše, njegovi pothvati i zamisli za kulturni, gospodarski i politički razvitak hrvatskih zemalja ostat će dugo nakon njegove smrti idealom mnogih kulturnih i političkih pregalaca. Već je Lj. Ivančan napisao o njemu: »Prava ocjena toga velikog biskupa, ko i je pravo reći, pionir svega pokreta hrvatskog naroda u novije doba, očekuje još uvijek svoga pisca«. ¹ Ovim radom želimo na primjeru istraživanja ličnosti M. Vrhovca skrenuti pažnju na neke odrednice, koje, po našem mišljenju, ukazu u na kontinuitet društvenih kretanja u hrvatskim zemljama od 1790, a osvjetljaju genezu narodnog preporoda i pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

I

Političke promjene i duhovna stremljenja u Habsburškoj monarhiji pružaju okvir u kojemu tek možemo pravo shvatiti i ocijeniti ulogu koju je Vrhovac odigrao.

Nakon smrti Josipa II (1790) hrvatsko plemstvo, želeći onemogućiti povratak apsolutizma, pokušava naći rješenje u »nerazrješivoj vezi« s Ugarskom.

¹ Ljudevit Ivančan, Podaci o zagrebačkim kanonicima. Rukopis u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu (dalje NAZ), III, 897. Još uvijek temeljno djelo za proučavanje M. Vrhovca je Velmir Deželić, Maksimilijan Vrhovac (1752—1827), Zagreb 1904. Nešto izmijenjeni tekst objavljen je i u »Vitezović«. Mjesečnik za genealogiju, biografiju, heraldiku i sfragistiku I, 1904; T. Géczy. Beiträge zur Lebensgeschichte des Agramer Bischofs Maximilian Vrhovacz (1752—1827), Beč 1938 (dis., rukopis na Teološkom fakultetu u Beču, Sign. Diss. 1270). Od novijih prikaza usp. M. Despot, Maksimilijan Vrhovac — život i rad, Naše teme 7—8, 1972, 1136—1148.

Takvo političko opredjeljenje ubrzo se sukobilo s pretenzijama ugarskog plemstva koje je svemu javnom životu Ugarske, dakle i Hrvatske, htjelo utisnuti mađarsko nacionalno obilježje. Sučeljavanje težnji ugarskog i hrvatskog plemstva u toj novonastaloj situaciji postupno je u Hrvatskoj vodilo buđenju nacionalne svijesti. To je, pak, utjecalo i na osmišljavanje kulturne svijesti i na težnju za političkim ujedinjenjem hrvatskih zemalja.²

Duhovna pozadina na kojoj je M. Vrhovac gradio svoje poglede jest prosvjetiteljstvo Josipa II. Taj je ht o unijeti i nove odnose u društvo, poglavito ukidanjem kmetstva, uvođenjem vjerske tolerancije, unapređenjem trgovine i obrta, te podizanjem prosvjetne i gospodarske razine širokih narodnih slojeva.³ U tom reformnom pokretu koji je zahvatio Monarhiju, a u ostvarenju kojega su »josefinisti« bili »aktivni suradnici« Josipa II⁴, sudjelovao je i Vrhovac. Kao pobornika reformnih zamisli car ga je 1786. imenovao ravnateljem centralne bogoslovijske škole u Pešti, a kasnije i zagrebačkim biskupom.

Cjelokupni josefinistički pokret u Monarhiji »izdanak je prosvjetljenog apsolutizma, a ujedno i preteča demokratskih pokreta« u Evropi.⁵ Budući da su Josip II i njegov nasljednik Leopold II, htjeli provesti društvenu reformu, čini se, da je to jedan od razloga što ideje francuske revolucije nisu u Monarhiji potaknule snažnije revolucionarno gibanje. Tek nakon Leopoldove smrti takva se opozicija javlja izvan okvira povlaštenih slojeva.⁶ Ali i tada, u pokretu »jakobinaca« protiv reakcionarnog kursa vlade, riječ je više o razvoju građanske, političke i nacionalne svijesti, nego o jakobinizmu kakav se pojavio na tlu Francuske. Ideje francuske revolucije o političkoj jednakosti i slobodi svih građana, što je imalo biti posljedica promjene u društvenim odnosima, dobivaju u Monarhiji izražaj u idealu da se »uspostavi susret s nižim društvenim slojevima u gradu i selu«, a kao daljnji cilj bila je izmjena monarhističko-apsolutističkog državnog oblika u republikanski ili barem u ustavnu monarhiju.⁷ U tim stremljenjima presudnu ulogu odigrao je onaj društveni sloj koji mađarski povjesničar K. Benda naziva »josefinističkom inteligencijom«.⁸ Po svome porijeklu i društvenoj strukturi ta je inteligencija vrlo heterogena. Pripadaju joj najrazličitiji slojevi od

² Cjelovit prikaz političkih, gospodarskih, društvenih, kulturnih prilika u Hrvatskoj nakon 1790. dao je Jaroslav Šidak, *Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790—1827)*, HZ XXIII—XXIV, 1980—1981, 51—98.

³ Informativni pregled literature o josefinizmu donosi I. Damiš, *Prilog bibliografiji: josefinizam i Crkva među Hrvatima, Croatica christiana periodica* IV, 1980, 5, 155—161; *Zbornik radova o josefinizmu, slobodnom zidarstvu i jakobinizmu s opširnom literaturom* izdao je H. Reinalter, *Jakobiner in Mitteleuropa*, Innsbruck 1977.

⁴ E. Wangermann, *Josephiner, Leopoldiner und Jakobiner*, u: Reinalter, n. dj., 231.

⁵ isto, 233, 238, 240.

⁶ isto, 236.

⁷ H. Reinalter, *Probleme und Schwerpunkte der Jakobinismusforschung*, na i. mj., 7—8.

⁸ K. Benda, *Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgischen Monarchie*, na i. mj., 274.

pisaca, liječnika, profesora, učitelja, inženjera, činovnika, zemljoradnika do jednog, ne baš neznatnog, dijela časnika, te katoličkog, a u Ugarskoj i protestantskog klera. Unatoč toj veoma raznolikoj društvenoj strukturi, ona je u svojim pogledima i političkim opredjeljenjima jedinstvena. Oslanja se na racionalizam i zdušno se zalaže za ideje prosvjetiteljstva. Njezini predstavnici ne smatraju sebe revolucionarima, već samo reformatorima koji se zalažu za najšire promjene na društvenom, gospodarskom i vjerskom polju, a uz to i za gospodarsko, prosvjetno i vjersko uzdizanje najširih slojeva.⁹

Povezanost i organiziranost jozefinističke inteligencije morale su vremenom nužno oslabiti. Naime, te nove ideje sukobile su se s pretenzi ama povlaštenih staleža i izazvale nemire među seljacima koji su tražili više slobode. To je na kraju dovelo i do neuspjeha politike Josipa II. Tome je, svakako, pridonio i njegov centralizam koji je bio praćen pokušajem germanizacije, što je uvelike izazvalo otpor, osobito kod Mađara. Na kraju, jozefinistička inteligencija se našla ukliještena između staleških konzervativnih i radikalnih snaga. U Ugarskoj se ona pridružila plemstvu koje je sebe smatralo spasiocem nacionalnog bića.¹⁰

Organizacijski oblik jozefinističke inteligencije bilo je slobodno zidarstvo. Ono je smatrano »neslužbenom organizacijom jozefinističke inteligencije« i »institucionalnim izražajem« prosvjetiteljstva.¹¹ I upravo pristajanje M. Vrhovca uz slobodne zidare, što se danas više ne može nijekati,¹² najočitiije je svjedočanstvo njegova opredjeljenja za ta novi reformni val koji se pojavljuje nakon 1780. To duhovno ozračje imalo je trajan utjecaj na Vrhovca. On se čitava života zalaže za ideje prosvjetiteljstva u vjerskom i kulturnom uzdizanju širokih slojeva, te za misao o gospodarskom uzdizanju i obrani nacionalnog bića.

U ovom radu prikazat ćemo jednu nedovoljno istraženu sastojnicu njegove djelatnosti: rad na kulturnom, gospodarskom i političkom povezivanju hrvatskih zemalja. Pri tome se vremenski ograničavamo uglavnom na razdoblje do 1809. kada je dio hrvatskih zemalja došao pod francusku upravu.

Dvije su osnovne odrednice obilježavale djelatnost M. Vrhovca: suprotstavljanje pretenzijama mađarskog plemstva i nastojanje oko što većeg zbližavanja hrvatskih krajeva. U okviru tih odrednica kreće se i njegovo zalaganje na kulturnom, gospodarskom i političkom polju. Da su te odrednice bile prisutne u tadašnjoj Hrvatskoj, najbolje nam govore dva pisma upućena Vrhovcu. Oba su napisana prilikom rasprava na zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru o dva, tada vrlo važna, pitanja: o sjedinjenju Dalmacije s Banskim Hrvatskom (1802) i o uvođenju mađarskog jezika u javni život Hrvatske (1805). Za zasjedanja sabora 1802. dvorski župan Juraj Luketić piše Vrhovcu: »Apud nos adagium prodivit: Bogh nasz oszlobodi kuge, glada

⁹ isto.

¹⁰ isto, 275.

¹¹ isto, 274; usp i H. Reinalter, Aufklärung, Freimaurerei und Jakobinertum in der Habsburger-Monarchie, na i. mj., 243—244.

¹² J. Kolanović, Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca, Croatica christiana periodica 7, 1981, 1—28.

y Ugarszke Diaetae, ar po taborih tuliko ne zgubisz, kak po Diaetah«. ¹³ A 1805, nakon zajedničkog sabora na kojem je raspravljano o uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku, čemu se Vrhovac odlučno usprotivio, ¹⁴ piše mu F. Bedeković, savjetnik u Ugarskoj kancelariji: »Nasz je malo, mi sze moramo nekak tarsziti, da sze z vremenom bolye zjedinito«. ¹⁵

II

1. Prosvjetiteljska usmjerenost M. Vrhovca najočitije se pokazuje u njegovom zalaganju za širenje knjige u hrvatskom narodu. Sačuvani popis Vrhovčeve knjižnice govori o širokom rasponu njegova zanimanja za najrazličitija područja ljudskog djelovanja. U Beču i Veneciji imao je zastupnike koji su ga izvještavali o svim novim izdanjima i prema njegovim narudžbama redovito mu slali knjige. U postupku što je vođen protiv Vrhovca u svezi sa suđenjem Ignjatu Martinoviću spominju se i knjige francuskih enciklopedista koje je Vrhovac nabavio za svoju knjižnicu. ¹⁶

Vrhovac je knjigu nastojao učiniti pristupačnom širem krugu čitalaca. Već na Hrvatskom saboru 1790, na kojemu je i on sudjelovao, data je uputa izaslanicima na zajednički sabor da se u Zagreb vrati knjižnica zagrebačke Akademije i sjemeništa koju je Josip II dao iz tih ustanova odnijeti. ¹⁷ Budući da taj zahtjev nije riješen na zajedničkom saboru, ponovno ga hrvatski poklisari obnavljaju 1791, te proširuju zahtjevom za vraćanjem i knjižnice Požeške akademije. ¹⁸ Osim toga zahtijevaju da se osnuju i knjižnice po župama. ¹⁹ Kasnije, 1808, Vrhovac, vođen »žarkom ljubavlju prema svojoj dragoj domovini«, predlaže na Hrvatskom saboru da se njegova knjižnica otvori javnosti. ²⁰

¹³ NAZ, Epistolae ad episcopos (dalje EAE) 118, br. 107, 28. srpnja 1802.

¹⁴ Na tom je saboru Vrhovac izjavio »da će Hrvati slijediti primjer Mađara, pak po tom i oni mogu svoj hrvatski jezik (lingua illyrica) uvesti u upravne poslove«. Usp. NAZ, Dnevnik Maksimilijana Vrhovca, 2. XI 1805. Hrvatski sabor mu je za to zalaganje odao iste godine priznanje i u saborski zaključak uvrstio njegove riječi: »Nos Croatae hanc legem nunquam acceptabimus, sed in aeternum eidem contradicemus, dumque contradictionem infirmum esse remedium per maioris notae virum dictum fuisset, ergo nos opponemus, respondit«. Zaključci Hrvatskog sabora (dalje ZHS) IX, 327.

¹⁵ NAZ, EAE 121, br. 53. Usp. i br. 49.

¹⁶ Kálmán Benda, A magyar jakobinusok iratai II, 1952, 279. U izjavi I. Martinovića protiv Vrhovca stoji: »Dass er ein Demokrat ist, lässt sich nicht bezweifeln: man muss nur seine Bibliothek sehen, um sich davon ganz zu überzeugen. Er hat sich alle revolutionären Werke...« To ne poriče ni Vrhovac u svojoj obrani.

¹⁷ ZHS IX, 70.

¹⁸ ZHS IX, 154.

¹⁹ ZHS IX, 148.

²⁰ ZHS IX, 387—388: »Episcopus Zagradiensis ardentem suum erga charam Patriam amorem illustri documento confirmavit, dum se praeconceptas spes Patriae quoad bibliothecam suam iuris publici faciendam suo tempore et pro possibilitate realisaturum declaravit«.

Ipak, Vrhovčeva briga o širenju knjige kao sredstvu prosvjećivanja najviše se očituje u pothvatu oko nabave tiskare.²¹ U pismu od 19. svibnja 1794. upućenom zagrebačkim kanonicima on je svoju namjeru o osnivanju tiskare obrazložio prvenstveno vjerskim razlozima kako bi što lakše mogao obavljati postavljene mu zadatke, te će mu u tom tiskara poslužiti kao »na prikladnije sredstvo za širenje crkvene književnosti«. Svećenstvu će — ističe u pismu — pribaviti korisne i potrebne knjige, a to će svemu narodu i domovini biti trajan pot caj za dalji napredak.²² Budući da je upravo tada izbio spor između kaptola i Vrhovca, razumljivo je da u tom pismu nije iznio sve svoje namjere s tiskarom. To na bolje pokazuje daljnja sudbina tiskare. Optužen da tiska liberalna djela, morao je tiskaru već 1796. ustupiti sestriinu suprugu A. Novoselu, ali je i dalje vodio cjelokupnu izdavačku djelatnost tiskare. Njegova zamisao da tiskara postane sredstvom za širenje narodne kulture na bolje je izražena u pismu ugarskom palatinu 1802. Palatin je predložio Vrhovcu da se u Novoselovoj tiskari tiska *Rječosložje* J. Stullija. Obrazlažući nemogućnost da se treći svezak tiska u toj tiskari, Vrhovac u uvodnom dijelu pisma iznosi ovako svoju namjeru s tiskarom: »Od Trattnera sam nabavio nekoć Zagrebačku tiskaru poglavito s nakanom da se ponajpri e mogu tiskati brojna ilirska djela, i to *na korist i za potrebe* kako studentske mladeži tako i *svega ilirskog naroda*, a zatim za rad i uzdizanje svećenstva moje biskupije. Ne bez razloga nadao sam se time postići bogat plod ne samo književnosti i dobrih umijeća, već i *kulture svega naroda*. Tada mi je prvi cilj bio da izdam i Stullijev Rječnik, te *djela drugih učenih ljudi u domovini napisana u bogatstvu i različitosti dijalekata*« (potcrtao J. K.).²³ Dva dana kasnije odgovorio je i samom Stulliju, te istaknuo kako je već 1796. bio primoran prodati tiskaru; time je »njegova briga za promicanje dostojanstva ilirskog jezika« bila onemogućena. Ipak, obećaje da će sve učiniti kako bi netko tiskao i treći svezak Rječnika da se ne bi nanijela šteta samome Stulliju i ilirskom narodu.²⁴

Ta široka zamisao o promicanju »kulture svega naroda« objašnava i Vrhovčevu povezanost sa širokim krugom ljudi iz svih tadašnjih hrvatskih zemalja, a i šire, s predstavnicima drugih slavenskih naroda.

Ponajprije, Vrhovac se zanimao za djela starih hrvatskih pisaca i crkvenih tekstova u Dubrovniku. Vezu s Dubrovnikom održavao je najprije preko K. Barčića, a zatim preko Franje Dolcija-Slade na Rijeci. Dubrovčanin Miho Vilenik, na molbu koju mu je M. Vrhovac prenio posredstvom K. Barčića, šalje 20. prosinca 1789. hrvatski pisane evanđelistare i epistolare, te ga

²¹ O radu Vrhovčeve tiskare v. Velimir Deželić, Biskupska, a zatim Novoselska tiskara u Zagrebu (1794—1825), Narodna starina 10, 1925, 96—126 (s popisom sviju njihovih izdanja).

²² NAZ, Epistolae episcoporum (dalje EE) 8, br. 126.

²³ NAZ, Acta politica, kut. XIV, br. 6/1534. Usp. također mišljenje koje su o tiskanju Stullijeva Rječnika dali poslovođa tiskare Hörrer (NAZ, Libelli supplices 20, br. 103).

²⁴ NAZ, EE 11, br. 196. Rječnik je tiskan kasnije (1806. i 1810) u Dubrovniku.

izvješćuje o prijevodu Novog zavjeta koji je priredio Rosa prije dvadesetak godina, a čiji se jedini rukopis nalazi u Vatikanu. Vilenik piše Vrhovcu i o poljskom prijevodu Biblije koji je izradio P. Vieki i obećaje mu poslati *Vocabolario italiano-latino-ilirico* kojem je autor Ardelije Della Bella. Uz to mu javlja da jedan dubrovački svećenik radi na prijevodu *Cristiano istruito* od P. Segnerija, zatim na *Ilirskoj gramatici* i prijevodu *Le vite de'santi* od P. Croiseta. O »ilirskim pjesmama« dubrovačkih pjesnika, koje je Vrhovac tražio, izvješćuje da ih ima mnogo, ali da nisu tiskane, pa će mu ih poslati u prijepisu.²⁵ To pokazuje da je već tada, 1789, u Vrhovcu sazrela misao o prikupljanju a, vrlo vjerojatno, i tiskanju djela »napisanih u bogatstvu i različitosti dijalekata«, kako će kasnije pisati palatinu.

Dubrovački pjesnik i prevodilac Đuro Ferić moli 1791. Vrhovca da mu dopusti posvetiti svoje djelo *Psalmorum paraphrasis*, jer ga smatra »svojim zaštitnikom i mecenom«. Iz pisma se vidi da je Vrhovac poticao Ferića kako bi ubrzao tiskanje toga djela,²⁶ koje je doista i tiskano u Dubrovniku 1791. Šaljući mu u listopadu tiskani primjerak Ferić ga moli za mišljenje, jer povoljan Vrhovčev stav prema djelu bit će mu velika utjeha.²⁷ Povoljan sud ohrabrio ga je te je zamolio da njegovo djelo preporuči u Zagrebu i gornjoj Hrvatskoj.²⁸

Franjo Dolci (Sladić) pomaže Vrhovcu pri nabavi starih »spomenika« u Dubrovniku. On mu 27. veljače 1798. javlja da je »pisao u Dubrovnik radi poznatih spomenika« radujući se da mu može prirediti veselje i odužiti se »starinama« u ovom stoljeću kada je sve novo i rijetko.²⁹ Iz konteksta je teško zaključiti o kakvim je »poznatim spomenicima« (i noti monumenti) riječ, da li o književnim djelima ili o dokumentima koji su imali opravdati državno-pravne veze Hrvatske s Dubrovnikom i bili Vrhovcu potrebni da bi potkrijepio svoje zalaganje oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

Makaranin Ivan Josip Pavlović-Lučić šalje Vrhovcu preko Adama Alojzija Baričevića svoja djela i smatra ga svojim zaštitnikom.³⁰ I kasnije je svoja djela slao Vrhovcu.³¹

²⁵ NAZ, EAE 111, br. 178. »Le poesie poi illiriche d'insigni nostri autori antichi sono innumerevoli e varie, di buonissimo gusto, ma rarissime copie si trovano e nessuna stampata, delle quali chiunque ne tiene qualcuna, la conserva a guisa di gioiello. Ho fatto diversi ufficii con molti signori per avere i rispettivi originali ed estrarne copie: seguirò farli fino al fine, nè risparmierò fatica o spesa per venderla servita apuntino«.

²⁶ NAZ, EAE 111, br. 150.

²⁷ NAZ, EAE 111, br. 173.

²⁸ NAZ, EAE 112, br. 19.

²⁹ NAZ, EAE 115, br. 23. F. Dolci je u čast Vrhovca ispjevao i elegiju. (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu R II F—8°—18 i R II F—8°—75).

³⁰ NAZ, EAE 105, br. 136.

³¹ NAZ, EAE 115, br. 149. Poslao mu je spise: Bitje czarkovno, Epistola panetetica, Epistola Apologetica, De comato et crispulo clerico brevis diatriba i dr. (NAZ, EAE 117, br. 4.) Također je preporučio da njegova djela proširi među ugarskim biskupima (NAZ, EAE 117, br. 10).

I Istraninu Josipu Voltiću Vrhovac je zaštitnik i mecena pri izdavanju njegova *Ricoslovnika ilirskoga, italianskoga i nimačskoga jezika s jednom pridpostavlienom grammatikom illi pismenstvom*.³²

Vrhovac je prvotno dao Voltiću pripomoć za tiskanje samoga Rječnika, našto ga je ovaj molio i za dalju pomoć kako bi mogao uz Rječnik tiskati i gramatiku »toliko potrebnu za promicanje ilirskog jezika«.³³ U pismu koje je Voltić 18. veljače 1803. uputio dvorskom agentu J. Kereszturyju u Beč ističe da je svoje djelo preporučio Vrhovcu, »njegovoj mudrosti, dobrohotnosti i revnosti u promicanju narodnog jezika«.³⁴ To isto ponavlja i godinu dana kasnije zahvaljujući Vrhovcu što je otkupio 60 primjeraka Rječnika. Pri tome ističe njegovu zauzetost »za ilirski jezik« i ljubav koju prema Vrhovcu gaje učeni ljudi »u svim zemljama ilirskog naroda«.³⁵ U predgovoru Rječniku piše da Vrhovac »gori od želje da unaprijedi ilirski jezik. On je podigao tiskaru, svoju golemu knjižnicu otvara javnosti, njeguje znanosti i umjetnosti, a veliku razboritost pokazuje u skupštinama na hrvatskom i ugarskom saboru. Gotovo sve svoje dohotke namjenjuje napretku domovine, ostavljajući daleko za sobom svoje predšasnike«.³⁶

U toj svojoj brizi za kulturu »ilirskog naroda« i za književnost Vrhovac se povezivao i s ljudima drugih naroda tražeći od njih pomoć i potporu za svoja nastojanja. To su ponajprije njegove veze sa Srbima i sa slavistima Dobrovským i Kopitarom.

Karlovački mitropolit Stefan Stratimirović zatražio je od Vrhovca da mu pošalje »slavenske rječnike« Belostenca, Jambrešića i Ardelija Della Bella. U pismu donosi i podatke o svojoj vezi s Vrhovcem, »sjećajući se razgovora što smo ga vodili o slavenskoj književnosti za posljednjega zajedničkog sabora (1802; J. K.) u Požunu«, pa navedene rječnike traži ističući Vrhovčevu »izuzetnu zauzetost i ljubav za slavensku književnost« kao i prijateljsku naklonost koju ima prema njemu.³⁷ O poštovanu u koje su Srbi gajili prema Vrhovčevu zalaganju za književnost svjedoči i pismo Stevana Živkovića iz Beča, šaljući mu obavijest o pretplati za knjigu *Objavljenje (Peregrinationum Telemachi)*: »Mnogi srpski učeni ljudi poštuju Vašu Preuzvišenost, najvećeg branitelja i zaštitnika književnosti osobito slaveno-srp-

³² O Josipu Voltiću v. Enciklopediju Jugoslavije 8, 531.

³³ NAZ, EAE 118, br. 5.

³⁴ NAZ, EAE 119, br. 25.

³⁵ NAZ, EAE 119, br. 164. J. Voltić je spremao još jedno opširnije djelo »De Illyrico illustrando« (NAZ, EAE 119, br. 25). »Lo m'ingegnerò di comparire ancor con una operetta storica ragionata a stuzzicare gli spiriti illirici a concepire il sublime disegno di coltivare la propria gente, a convincerli e sforzarli a sentire fortemente se stessi e le più care cose loro. Non importa, se incontrerò al solito qui e lì dei contrastanti vapori, e principalmente dal canto dei Cirilliani e degli Slavachi, mentre costoro sono buona gente, parlano troppo, filosofano assai poco e nulla operano«. Od Vrhovca traže mišljenje o toj zamisli.

³⁶ Usp. I. Milčetić, Josip Voltić, Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava u vienac savila Matica Hrvatska, Zagreb 1900, 410.

³⁷ NAZ, EAE 119, br. 34.

ske.³⁸ Ta su dva pisma upućena Vrhovcu nakon dva važna događaja. Prvo, Stratimirevićevo, nakon zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora 1802. kada su hrvatski i ugarski zastupnici tražili priključenje Dalmacije Hrvatskoj, a preko nje Ugarskoj, što je, nema sumnje, bio i jedan od povoda za razgovor o uzdizanju »slavenske književnosti« drugo, Živkovićevo, pisano je nakon 1813. kada je Vrhovac izdao svoju poznatu poslanicu o skupljanju narodnog blaga.³⁹

Zanimanje za »slavensku knjigu« Vrhovac pokazuje i u svojim vezama sa Slovencima. Iz pisma ljubljanskog biskupa Mihaela Brigida saznajemo da se Vrhovac zanimao i za slovenske prijevode Biblije, očito u svezi sa naumom da priredi prijevod cijele Biblije na hrvatski jezik. Brigido mu je poslao slovenski prijevod cijeloga Starog zavjeta (izuzev prvog sveska), dvije gramatike i dva rječnika slovenskog jezika, a dao mu je prepisati iz svoga primjerka i jedno poglavlje iz djela Jurja Dalmatinca koje je nedostajalo u primjerku koji je Vrhovac posjedovao.⁴⁰

Na oblikovanje Vrhovčeva stava o jeziku i književnosti, nema sumnje, velk su utjecaj izvršili slavisti Dobrovský i Kopitar.

Veze s »ocem slavistike« Vrhovac je održavao i prije 1799, što se može zaključiti iz pisma koje mu je te godine Dobrovský uputio. U njemu izražava on svoju radost »ponajprije zato, što biskup odobrava pokušaje onih koji nastoje promicati povijest i književnost slavenskog naroda, te želi potpomoći njihov rad.«⁴¹ Zahvaljuje mu, nadalje, što mu je poslao tumačenje nekih hrvatskih riječi, te traži da mu preporuči nekoga Hrvata koji će ga uputiti u hrvatski jezik. Moli također da mu javi postoji li kakav prijevod Novog zavjeta (osim Trubarova) te da mu pošalje kakav hrvatski tekst poslanica i evanđelja. Poslao mu je i hrvatski tekst Očenaša što ga imaju Hrvati naseljeni u južnoj Moravskoj. Kasnije veze s Dobrovským Vrhovac održava preko Kopitara s kojim se upoznao 1810.⁴² i zatim ostao u vezi gotovo do kraja života.⁴³ Njemu je Vrhovac obećao poslati Stullijev Rječnik, hrvatske

³⁸ NAZ, Libelli suplices 23, br. 91. Pismo 12. siječnja 1814.

³⁹ Premda Vuk Karadžić nije osobno poznao Vrhovca, čini se da ga je cijenio zbog njegova rada. U pismu Kopitaru, u kojem mu šalje i objavu o izdavanju svoga rječnika, moli da o tome obavijesti i »šokačkog vladiku«, tj. Vrhovca, jer i od njega očekuje pomoć, a od pravoslavnih vladika »ne nada se ničemu«, očito zbog njihove privrženosti crkvenoslavenskom jeziku za razliku od Vrhovca koji se »priklonio štokavštini«. Usp. Lj. Stojanović, Vukova prepiska I, Beograd 1907, 156; V. Novak, Vuk i Hrvati. Posebna izdanja SANU 417, Beograd 1967, 73.

⁴⁰ NAZ, EAE 119, br. 145. 29. prosinca 1803.

⁴¹ NAZ, EAE 116, br. 18. 10. kolovoza 1799. Usp. također A. Šimčik, Dobrovský i Hrvati, Hrvatska straža 1931, 20, 25. I; 21, 27, I; 23, 29. I.

⁴² NAZ, Dnevnik M. Vrhovca, 26. IX 1812.

Usp. V. Burian, Stik Jerneja Kopitarja z zagrebškim škofom Maksimilijanom Vrhovcem, Časopis za zgodovino i narodopisje — Kovačičev zbornik, 1—4, 1937, 157—162.

⁴³ Od 1810. gotovo do kraja života Vrhovac se dopisuje s Kopitarom. Na žalost, upravo se taj dio korespondencije, što je prvobitno bio priložen Dnevniku, nije sačuvao.

pisce 14—17. st., dubrovačke poslovice, i narodne pjesme, te ga izvijestio o prevodenju Biblije na hrvatski jezik.⁴⁴ Kopitar moli 1811. Vrhovca da mu predloži kojega učenog Hrvata koji će mu biti od pomoći u vezi s »hrvatskim pitanjima«.⁴⁵ Godinu dana kasnije šalje mu i izvještaj o »promicanju slavenskog jezika« (*de Slavicæ linguæ incrementis*).⁴⁶ Kako se općenito smatra, na njegov je poticaj Vrhovac izdao i svoju poslanicu o skupljanju narodnog blaga 1813, jer mu je u siječnju te godine Kopitar pisao o »ilirskom jeziku«, a nekoliko mjeseci kasnije poslanica je objavljena. U njoj, ističući ljepotu jezika, Vrhovac opet govori o različitim dijalektima (*non obstante particularium dialectorum varietate*). Godinu dana nakon toga sastaje se, praćen od Marka Mahanovića, s Kopitarom i raspravlja s njime o jedinstvenom pravopisu hrvatskog jezika, a Mahanović je izradio i primjedbe na Kopitarov prijedlog za hrvatsku ortografiju.⁴⁷

Gotovo istovetne poglede o jeziku, što ih je imao Vrhovac, nalazimo i u predgovorima tri u knjiga tiskanih u Vrhovčevoj tiskari. Ponajprije, Josip Šipuš u djelu »Temelj žitne trgovine...« (1796), posvećenom Vrhovcu, ističe da Hrvati, poput Nijemaca, treba da uvedu zajednički književni jezik i pravopis. Budući da dioba na razne dijalekte slabi narodnu uzajamnost, suradnju i povezanost, on predlaže složan dogovor o zajedničkom jeziku. Slično se i u predgovoru prijevoda Kampeova »Mlajšeg Robinsona« (1796) naglašava ljubav prema domovini i »odičenomu jeziku njenomu«. U istom duhu napisan je i predgovor Kornigovoj njemačkoj gramatici hrvatskog jezika (1795).

Sam pak Vrhovac tiska Obrednik Zagrebačke biskupije ne samo na kajkavskom dijalektu, raširenom u Zagrebačkoj biskupiji, već dijelom i štokavski, te tako odstupa od tada uobičajene upotrebe isključivo kajkavskog narječja. Kasnije, 1804, izdaje i molitvenik za puk s tekstovima na štokavskom narječju.⁴⁸ Vrhovac se također zalagao da se Biblija prevede na hrvatski. Po njegovom nagovoru kanonik Korolija prevodi Novi zavjet,⁴⁹ a Antun Vranić Psalme, Pjesmu nad pjesmama i Tužal ke Jeremije proroka.⁵⁰ Na žalost, ti su se dijelovi prijevoda Biblije zametnuli i njihov tekst nije poznat.

2. M. Vrhovac je svoje poglede o gospodarstvu oblikovao pod utjecajem tada najpoznatijih stručnjaka u Hrvatskoj, karlovačkog ekonomista Josipa

⁴⁴ Usp. Deželić, n. dj., »Vitezović« I, 1904, 8, 115. Vidi i V. Jagić, Novija pisma Dobrovškoga, Kopitara i drugih jugozapadnih Slavjan, Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologiji II, Petersburg 1897, 925.

⁴⁵ V. Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808—1828), Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologiji I, Berlin-Sanktpetersburg 1885, 751.

⁴⁶ Vidi bilj. 42.

⁴⁷ Primjedbe na prijedlog ortografije koje je Kopitar dao u svojoj gramatici izradio je M. Mahanović u djelu »Observationes circa croaticam orthographiam amatorum idiomatos croaticæ gnarorum discussioni«, koje je objavio tek Fancev u Dokumentima.

⁴⁸ I. Škreblin, Pastorizacija u gradu Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944, 736—744.

⁴⁹ NAZ, Dnevnik M. Vrhovca, 9. siječnja 1818.

⁵⁰ NAZ, Dnevnik M. Vrhovca, 19. lipnja 1816, 30. siječnja 1819, 9. svibnja 1820.

Sipuša, političara i ekonomista Nikole Škrleca i riječkog privrednika Andrije Adamića. Njegovo se zalaganje za gospodarsko uzdizanje Kraljevine očituje u zauzimanju za razvoj rudarstva,⁵¹ trgovine⁵² i manufakture.⁵³ Dodamo li tome i njegovu djelatnost na uređenju Maksimira⁵⁴ i Stubičkih Toplica,⁵⁵ dobivamo neku opću sliku o najrazličitijim Vrhovčevima pothvatima za razvoj gospodarstva. Od sviju njih ipak su najvažniji oni za izgradnju prometnih veza koje su trebale bolje povezati Bansku Hrvatsku s Jadranskim morem, što je bilo osnovni preduvjet i za razvoj trgovine. Vrhovac je sudjelovao na ostvarenju projekta regulacije Kupe koju je trebalo učiniti plovnom uzvodno od Karlovca do Broda, odakle bi se povezanost s Hrvatskim Primorjem osigurala dobrim cestama prema Rijeci, Bakru i Kraljevici. Kada je ta zamisao propala, sudjelovao je u izgradnji Lujzinske ceste.

Nikola Škrlec traži već 1798. obavijest od Vrhovca o tome da li će *Bečko-ugarsko društvo za regulaciju rijeka* preuzeti i Kupski kanal.⁵⁶ To dokazuje da je zamisao o regulaciji Kupe postojala i ranije. Iz sačuvane korespondencije između Škrleca i Vrhovca, koji su bili bliski prijatelji, može se zaključiti da je Škrlec imao velikog utjecaja na Vrhovca, i to poglavito u njegovim pogledima na gospodarsko uzdizanje Kraljevine.⁵⁷ Sa-stanak navedenog Društva održan je u Beču 30. lipnja 1801. i na n emu je sudjelovao i Vrhovac. U posebnoj knjižici koja je tom prilikom izdana opisuje se trgovačko značenje regulacije Kupe, donose statuti Društva i elaborat glavnog stručnog direktora inženjera Charpentiera.⁵⁸ Međutim, pripremni

⁵¹ S. Köreskeny piše 1802. da biskup otkriva i ugljenokope i da dva koristi, zanima se za tragove plemenitih ruda i rado pokazuje srebrne i druge rude što ih je u Hrvatskoj našao. Usp. Deželić, n. dj., 122.

⁵² Siegfried Taufferer, kasniji jakobinac, govori o »poznatom žaru« M. Vrhovca u pitanjima napretka trgovine jedne kraljevine. Usp. M. Despot, Siegfried Taufferer et son plan d'exportation du bois de la Croatie en Espagne et en France à la fin du XVIII siècle, *Mélanges offerts par ses confrères étrangers à Charles Braibant, Bruxelles 1959*, 99—103, i ista, *Privreda Hrvatske XVIII—XIX st. Izbor grade, Zagreb 1957*, 21—24.

⁵³ NAZ, Acta politica br. 1694: »Plan über eine im Königreich Croatien zu errichten den Grünschanfabrik. Usp. i br. 1695 o prijedlogu za podizanje tvornice likera u Čakovcu. Usp. također br. 1696.

⁵⁴ NAZ, Dnevnik M. Vrhovca passim. Usp. J. Lahner, Dnevnik biskupa M. Vrhovca i zagrebački Maksimir, Iz starog Zagreba, Perivoj Jurja ves — Maksimir prije 80 godina, *Svijet* 9, 24. veljače 1934, 163—166.

⁵⁵ Usp. Lj. Dobronić, Dvorac Golubovec, Zagreb 1972; J. Schitich, *Physisch-chemische Beschreibung des im löblichen Agramer Comitete befindlichen Stubitzer Bades*, Zagreb 1841, i F. Baumbach, *Physisch-chemische Untersuchung der Mineralquellen von Stubicza in Croatien*, Zagreb 1820.

⁵⁶ NAZ, EAE 115, br. 32. Za tu akciju je dobivao zacijelo najviše poticaja upravo od N. Škrleca koji se posebno bavio pitanjem trgovine, te je i za saborsku komisiju 1790/1791. sastavio spis »Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium...«.

⁵⁷ U NAZ, EAE sačuvana je obimna korespondencija između Vrhovca i Škrleca u kojoj se otkrivaju veze što su među njima postojale. Usp. i A. Cuvaj, Nikola pl. Škerlec-Lomnički, Zagreb 1913, 74—80.

⁵⁸ NAZ, Acta politica br. 1530.

radovi na regulaciji Kupe započeli su već 1800. U pismu od 4. veljače, koje je uputio zagrebačkom podžupanu Komaromyju, Vrhovac traži od njega da pošalje jednog velikog suca i ravnatelja Karolinske ceste Jurja Klobučarića; oni će sudjelovati u povjerenstvu za izradu plana regulacije Kupe. Tu Vrhovac iznosi i svrhu tog pothvata: »Brigom za javno dobro, naime, kako bi se lakše u vrijeme ovoga rata živežne namirnice prebacivale u Italiju, a i da bi u budućnosti ugarska trgovina i općenito probici cijeloga Kraljevstva, što će proisteći iz veće radinosti, mogli postići sigurniji procvat, Povlašteno kraljevsko Ugarsko brodarsko društvo je odredilo da se poduzmu sve mjere, te se na temelju povlastice koju je njegovo Veličanstvo udijelilo što prije uspostavi veza između Karlovca i Jadranskog mora za postignuće iznesenih ciljeva.«⁵⁹ Nakon nekoliko mjeseci pokusnog ispitivanja, Charpentier, koji se sličnim gradnjama istaknuo već u Francuskoj,⁶⁰ utvrdio je da je plan izvediv i izradio prve proračune i nacрте. Nakon sastanka u Beču briga za cijeli posao pala je na Vrhovca, koji je o tome vodio poseban urudžbeni zapisnik.⁶¹ Ipak, ratno vrijeme, skupoća i zamašnost projekta onemogućili su realizaciju toga nauma. Zato je Gradsko poglavarstvo Karlovca 29. travnja 1804. izdalo proglas da se svatko tko ima potraživanja od »Privilegiranoga pajaštva pri ravnanju kanala kupskoga« obrati na posebnu Komisiju u Rijeci.⁶²

Nakon neuspjeha toga pothvata Vrhovac se zalaže, zajedno s generalom Filipom Vukasovićem, za gradnju nove ceste, što će se kasnije prozvati Lujzijanom. Ona je trebala zamijeniti postojeće ceste Jozefinu i Karolinu od Karlovca do Senja, odnosno Rijeke.⁶³ Cesta je s prekidima, građena od 1803. do 1809.

III

1. Ideja o pravu Hrvatske na Dalmaciju, trajno prisutna u težnjama hrvatsko-ugarskih kraljeva od dolaska Dalmacije pod mletačko vrhovništvo, postaje osobito aktualnom u 18. stoljeću.⁶⁴ Propašću Mletačke republike 1797.

⁵⁹ NAZ, EAE 136, br. 40.

⁶⁰ Usp. M. Despot, *Quelques lettres de l'ingénieur français de Zagreb à l'évêque de Zagreb Maximilien Vrhovac au sujet de la régularisation de la Kupa*, *Annales de l'Institut français de Zagreb* 1957—1958, 6—7, 71—96. Usp. također i sta, Neobjavljeno Adamićevo pismo o izgradnji kupskog kanala 1801, *Riječka revija* 1952, 4, 171—172.

⁶¹ Usp. NAZ, *Acta politica* br. 1489 (Urudžbeni zapisnik od 23. ožujka do 27. prosinca 1801), br. 1531 (Zapisnici sjednica održanih u Beču 13. i 23. travnja 1801); EAE 106 i 107; EE 136.

⁶² Historijski arhiv Karlovac, Poglavarstvo grada Karlovca br. 380/1804.

⁶³ Usp. M. Despot, *Nekoliko neobjelodanjenih pisama Filipa Vukasovića pisanih Maksimilijanu Vrhovcu*, *Arhivski vjesnik* 4—5, 1961—1962, 205—212.

⁶⁴ Problem sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom obradio je S. Antoljak, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove. Vjekovne težnje i borbe Hrvata za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom*, Zagreb 1944.

nastaje pokret za sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, koji u isto vrijeme zastupaju pojedinci u Dalmaciji i u Banskoj Hrvatskoj. Iz sačuvanih se izvora vidi da je u tome posebnu ulogu odigrao M. Vrhovac.

Pojedinosti toga pokreta za sjedinjenje Dalmacije u historiografiji su dosta detaljno obrađene.⁶⁵ Mi ćemo težište postaviti na one podatke koji osvjetljavaju Vrhovčevu ulogu u tome.

U osvjetljavanju toga pitanja vrlo je važan izvještaj objelodanio S. Antoljak.⁶⁶ Sačuvan je u prijepisu i ima obilježje informacije, na vjerojatnije upućene ministru Thugutu. Dokument nije datiran, ali se iz njegova sadržaja vidi da nije nastao prije početka 1800. Naime, posljednji datum što se u njemu spominje jest 26. prosinca, kada je Vrhovac, nakon susreta s dvojicom Dalmatinaca, Petrom Brigidom i Zinebrijem, otišao u Beč. Budući da se ne navodi zahtjev Hrvatskog sabora iz 1802. o sjedinjenju Dalmacije, očito je da dokument nije mogao nastati poslije 1802. Pretpostavku da je pisan najranije u početku 1800. potvrđuje i činjenica što su neke pojedinosti iz 1798. i posebno 1799. iznesene vrlo potanko, a da se podaci o prvim akcijama za sjedinjenje donose dosta općenito. Ni pisac toga dokumenta nije poznat. Svakako je bio dobro obaviješten o svim događajima što su se zbivali od kraja svibnja 1797. do konca 1799. Pisac te informacije, nadalje, bio je blizak Vrhovcu jer je upućen u pojedinosti njegovih akcija. Ipak, mnoge pojedinosti ukazuju na to da je taj dokument napisao, ili barem dao podatke za njega, zagrebački kanonik Vinko Vlatković, pouzdanik i doušnik bečkog dvora.⁶⁷ Vrlo ambiciozan i častohlepan, htio je poštohoto dobiti i unapređenje u kanoničkom zboru, pa u dva navrata ide radi toga u Beč, najprije 1798, a kada mu molba da postane prepoštom nije odobrena, ponovno 1800. tražeći da postane barem kanonik arhiđakon.⁶⁸ Upravo 1798. i Vrhovac boravi u Beču gdje traži dokumente o pravu Ugarske, dakle i Hrvatske, na Dalmaciju, o čemu je riječ u navedenom izvještaju.⁶⁹ I suvremenici opisuju Vlatkovića kao dvoličnjaka i lažljivca,⁷⁰ kao nepouzdana čovjeka koji ne drži riječ.⁷¹ Čini se da je upravo takav bio pogodan dvoru da mu povjeri najdelikatnije

⁶⁵ Usp. Antoljak, n. dj., G. Novak, Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797—1814), Rad JAZU 269, Zagreb 1940, 1—110, i ondje navedena i upotrijebljena literatura; A. Matijević, Prva borba Dalmacije za sjedinjenje s Hrvatskom, Obzor 73, 1932, 30—44; F. Šišić, Neke stranice iz novije naše historije (1797—1814), Hrvatsko kolo, 5, 1909.

⁶⁶ Stjepan Antoljak, Jedan nepoznati akt o nacionalnom radu biskupa Maksimilijana Vrhovca, Croatia Sacra 13—14, 1937, 119—123.

⁶⁷ Biografija V. Vlatkovića nije do kraja istražena. Najvjerojatnije je rodom iz Dalmacije, jer se poziva na svoje »krvne veze« u Dalmaciji. Bio je svećenik senjske biskupije, a na intervenciju dvora postaje 1793. protiv volje Vrhovca, zagrebački kanonik.

⁶⁸ NAZ, EE 136, br. 44. Koncept Vrhovčeva pisma od 21. ožujka 1800.

⁶⁹ Antoljak, Jedan nepoznati akt..., 122.

⁷⁰ NAZ, EAE 116, br. 11. Pismo Keresturija 20. lipnja 1800.

⁷¹ NAZ, EAE 105, br. 16. Optužba protiv Vlatkovića upućena Vrhovcu.

doušničke zadaće.⁷² Tako je Vlatković igrao dvostruku ulogu. S jedne je strane čak obećavao Vrhovcu da će mu nabaviti dokumente potrebne za akciju oko sjedinjenja Dalmacije, a s druge je o svim Vrhovčevim pothvatima izvještavao Beč.

Na početku izvještaja, o kojemu je riječ, iznosi se da je »godine 1797. poslije sklopljenog mira u Campo Formio s ugarske strane zaključeno da se Dalmacija (pod svaku cijenu) sjedini s ugarskom krunom«. U tu je svrhu »naloženo karlovačkom pravoslavnom episkopu Stratimiroviću i dvojici katoličkih biskupa u Hrvatskoj, senjskom biskupu Ježiću i zagrebačkom biskupu Vrhovcu, da potaknu katoličko i pravoslavno svećenstvo u Dalmaciji, a preko njih i dalmatinsko plemstvo i narod da se podvrgnu caru, ali uz uvjet da im car zajamči sjedinjenje s Ugarskom«. U daljnjem se tekstu govori samo o akcijama Vrhovca i Stratimirovića. Stratimirović je u Dalmaciju u lipnju poslao pakračkog episkopa Cirila Zivkovića, a Vrhovac je pozvao k sebi Trogiranina svećenika Ciprijana Quarka i dao mu upute za provođenje akcije oko sjedinjenja Dalmacije. Uz to ga je zadužio da »u različitim samostanima potraži sve stare dokumente koji se odnose na Dalmaciju i pošalje ih« njemu. Prema tome, akcija je započeta odmah nakon primirja i preliminarnog ugovora sklopljenog u Leobenu 18. travnja 1797. Vrhovac je akciju provodio u dva smjera: agitacijom preko Quarka i skupljanjem državnopravnih dokaza kojima se može potkrijepiti zahtjev za sjedinjenjem.

Iz postojeće dokumentacije teško je detaljnije zaključiti da li je akcija oko sjedinjenja Dalmacije dolazila isključivo s »ugarske strane«. Budući da je ideja o sjedinjenju postojala i ranije u Dalmaciji, osobito među franjevcima,⁷³ može se pretpostaviti da su inicijative iz Banske Hrvatske nailazile na raspoloženje koje je već u Dalmaciji postojalo. To potvrđuje i jedna kasnija izjava šibenskog kanonika Stjepana Juranovića Macale koji piše Vrhovcu da je on prvi koji je svoj narod potaknuo da se preda caru dok se još ništa nije znalo o pregovorima u Campo Formiju.⁷⁴ Već 31. svibnja 1797. austrijski poslanik u Veneciji izvještuje ministra Thuguta kako gospoda u Dalmaciji, a i posjednici žele prekinuti s mletačkom vladom, te poduzimaju korake kod generalnog zapovjedništva Hrvatske da se predaju caru i s Hrvatskom sjedine staru Liburniju, pod kojim je imenom, zajedno s Mletačkom Albanijom, postojala u srednjem vijeku.⁷⁵

⁷² Vlatković putuje s posebnim zadacima 1797. u Dalmaciju i Boku Kotorsku, 1803. vjerojatno ponovno u Dalmaciju, zatim 1804—1805. u Dalmaciju, Bosnu i Dubrovnik gdje je boravio sedam mjeseci. Godine 1807. putuje u Bosnu, a 1808. u Slavonski Brod gdje je i umro. Sva njegova korespondencija i ostali spisi poslani su nakon njegove smrti u Beč. Od toga se sačuvao samo mali dio, jer je grada iz Polizeihofstelle stradao u požaru 20-tih godina ovog stoljeća. Ostali su neznatni dijelovi u Verwaltungsarchivu u Beču. Usp. T. Matić, Izvještaj austrijskog političkog emisara o Dubrovniku i njegovu balkanskom zaleđu iz godine 1805, *Starine* 37, 1934, 177—188. Dio izvještaja koji se odnosi na franjevce i bosanske katolike Matić je objavio u *Croatia sacra* 2, 1932, 277—279. Usp. Ivančan, n. dj., III, 908—909.

⁷³ Usp. Antoljak, *Dalmatinsko pitanje...*, 49, 53.

⁷⁴ NAZ, EAE 117, br. 33. Pismo 29. travnja 1801.

⁷⁵ Stj. Antoljak, *Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiju*, Zagreb 1936, 38.

Slično raspoloženje opisuje i izvjestitelj koji je u lipnju bio u Dalmaciji, te svoje izvještaje šalje preko Zagrebačke generalkomande Dvorskom ratnom vijeću. Ponajprije izvješćuje o sastanku održanom u Krupi, gdje su se dušobrižnici okolnih serdarija izrazili spremnima da stupe pod carsko kraljevsko okrilje samo ako dobiju obećanje da će »biti prisjedinjeni Kraljevini Ugarskoj«. Izvjestitelj piše o istom takvom raspoloženju u Skradinu, Šibeniku i drugdje kuda je prolazio.⁷⁶ Jedan drugi izvjestitelj slično javlja iz Karlobaga 27. svibnja 1797. s obzirom na Kvarnerske otoke.⁷⁷

No postojale su i druge struje. Ponajprije struja okupljena oko Jurja Antuna Matutinovića koja je pristajala uz novu mletačku demokratsku vladu. Zatim oni koji su bili za sjedinjenje s Austrijom, bez zahtijevanja za pripojenje Ugarskoj. I, na kraju, malobrojna skupina što su je predvodili dvojica Bokelja, a zastupala je zamisao da se Dalmacija s Bokom Kotorskom proglasi nezavisnom republikom, na čelu s vladarom koji će nositi naslov dužda.

Izvještaj koji je S. Antoljak objavio, iznosi kako su emisari koje su Stratimirović i Vrhovac poslali stvorili strančarstvo. »Jedni su« — stoji u njemu — »nastojali da se sastavi zasebna vlada. Drugi su htjeli da se sasvim sjedine s Ugarskom. Samo neki su željeli da se bezuvjetno podvrgnu svećenicima«. Aludirajući na događaje koji su se zbili u Splitu i drugim dalmatinskim gradovima nastavlja da je »pri tome među stanovnicima došlo do komešanja u kojemu su neki izgubili život, a neki su ranjeni«. ⁷⁸ Zanimljiva je tvrdnja o struji koja se »željela podvrgnuti svećenicima«. Čini se da u pozadini takve tvrdnje stoji Vlatković koji želi istaknuti svoje zasluge jer — kako se u tekstu dalje iznosi — »jedino je zahvaljujući rječitosti kanonika Vlatkovića i njegovim brojnim vezama što ih je imao u Dalmaciji uspjele smiriti strančarstvo, umiriti narod, spriječiti daljnje prolijevanje krvi i stanovnike nagovoriti da se bezuvjetno podvrgnu svećenicima«. Ta je struja, navodno, bila proaustrijska.

Situacija je, ipak, bila drugačija. Reakcija svećenstva bila je isključivo usmjerena protiv pokreta koji je predvodio Matutinović. Među svećenicima je posebnu ulogu odigrao franjevac Andrija Dorotić, koji se 12. lipnja vratio iz Venecije, te kao očevidac tamošnjih događaja, a i u strahu da se nove ideje ne prošire u Dalmaciju, sastavio i u Veneciji tiskao svoje poznato »Proglašegne narodu Dalmatinskomu«. ⁷⁹ U njemu ističe pravo Dalmacije na samoopredjeljenje. ⁸⁰ Na temelju toga proglašava izdvojeni jedan austrijski poli-

⁷⁶ Kriegsarchiv Beč, Hof-Kriegsrath 1797-39-195.

⁷⁷ isto.

⁷⁸ Antoljak, Jedan nepoznati akt..., 120. O tim događajima usp. Novak, n. dj. 23-26.

⁷⁹ Faksimil Proglašnja donosi V. Kapetanović, Hrvatska crkva za hrvatsko jedinstvo, Tavelić 12, 1978, 1, 15. Na njemu stoji rukom (Dorotićevom?) dopisano: »U Mlezim na 2 giugno 1797«. Jedan primjerak Proglašnja s prijevodom na talijanski nalazi se i u AH, Fanfogna-Garagnin 5.2.1.

⁸⁰ »Pri tebi jest sad narode dalmatinski tvoja pristnost (tj. sloboda; J.K.) i moraš priložiti se kome ti očeš. A moreš se i po tebi vladati i zakone tebi postaviti pak živiti u katoličanskoj viri i čestitost iskati. Obazri se na stara vrimena i vidit ćeš kako su se tvoji prvorodeni vladali, tako i ti moraš«.

cijski izvjestitelj ovaj zaključak o njegovu autoru: »Iz njegova se proglašenja razabire da on nije imao nikakve sklonosti ili privrženosti prema austrijskom dvoru, već je naprotiv, bio za potpunu samostalnost i slobodu Dalmacije.«⁸¹

Po dolasku u Split Dorotić je savjetovao da se uspostavi općinska uprava od svih društvenih slojeva koja će izjaviti da se Split podlaže ugarskom kralju, a sam se ponudio da osobno pođe do cara i iznese mu takvu želju Dalmatinaca. Dok u njegovu proglasu izbijaju poglavito misli o opasnosti novoga pokreta i poziv na suprotstavljanje »jakovljevcima i Ćifutima iliti Žudijama« koji su »neprijatelji tvoje vire i najveći iskopajnici tvoga Zakona«, nakon dolaska u Split ideja o samoodređenju postaje i kod njega očito opredjeljenje za sjedinjenje s Hrvatskom. Nije isključeno ni to da je ona u proglasu sadržana u riječima: »Obazri se na stara vremena i vidit ćeš kako su se tvoji prvorođeni vladali, tako i ti moraš«. On je odmah stupio u vezu s franjevcima, među kojima je raspoloženje za sjedinjenje s Ugarskom bilo jasno izraženo. Zbog toga franjevci na sastanku u Karinu 14. lipnja daju upravo Dorotiću punomoć da u ime naroda iz 84 franjevačke župe — a prema priopćenju generalnog pravoslavnog vikara Zelića, tu istu želju imaju i svi pravoslavci koji pod njega potpadaju — zastupa kod cara sjedinjenje s Hrvatskom. Franjevci i pravoslavni vikar izričito izražavaju »živu želju da budu sjedinjeni s narodima i s Kraljevinom Hrvatskom, s ko om su prije bili, kao pridružena strana, sjedinjeni s krunom i kraljevstvom Ugarske«. U pismu se također kaže da su sličnu uputu dali i »poglavice komuna Splita, Trogira, Šibenika i Obrovca.«⁸²

O rezultatu Dorotićeva boravka u Beču nije ništa поближе poznato. Čini se da mu je Franjo II obećao sjedinjenje, ali je austrijska politika išla u sasvim drugom smjeru, računajući na to da će faktor vremena raditi za njih.⁸³ Dorotić je na povratku požurio da za svoj naum pridobije i stanovništvo glavnoga grada Dalmacije, Zadra, punomoć kojega nije imao. No, tada je austrijska struja već znatno ojačala, te je na sastanku u Zadru, kojemu su

⁸¹ Taj izvještaj o Dorotiću i njegovoj političkoj aktivnosti vidi u Historijskom arhivu Zadar, Miscellanea 23, pozicija 29, fol. 1—18.

⁸² Arhiv Franjevačke provincije u Splitu, 3/28, fol. 66 r. G. Novak donosi hrvatski prijevod, n. dj., 12—13. Usp. A. Soldo, Samostan u Karinu, Kačić VI, 1974, 18—19. Izvorni tekst je »secondo le istruzioni rilasciatevi da capi delle comunità...« Upotrijebljen je particip perfekta, a ne futur kako prevodi Novak: »... prema uputama, koje će vam dati poglavice...«

⁸³ V. Kapetanović je napisao disertaciju o Andriji Dorotiću, koristeći se bogatom arhivskom građom koja je o Dorotiću sačuvana u Beču (Verwaltungsarchiv, Polizeihofstelle). Tiskom je izišao samo dio disertacije (Dorotić nel campo dell' insegnamento e delle lettere, Antonlanum 53, 1978, 83—143). Iz sadržaja se vidi da preko 300 strana rukopisa obuhvaća Dorotićevu političku aktivnost (str. 198—511). U radnji se opširno opisuje veza između Dorotića i Vrhovca. Kapetanović u navedenom članku, str. 16. iznosi da nije sačuvan nikakav arhivski podatak o Dorotićevu uspjehu na dvoru. Pozitivno carevo obećanje ipak se može zaključiti iz Dorotićeve pjesme »Tužbeno prigovaranje starca Milovana z Dalmacijom u vrime mletaskoga propadnutja«.

prisustvovali i predstavnici Šibenika i Trogira, većinom glasova odlučeno da se prizna austrijska vlast. U Šibeniku je Dorotić imao veći uspjeh, te je većina plemstva i naroda očekivala sjedinjenje s Hrvatskom i Ugarskom.⁸⁴

2. Jedinstvene akcije koje su potekle iz većine dalmatinskih gradova govore o usklađenosti cijelog pokreta za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Sve se mogu pratiti preko izaslanstava koja su upućivana vladaru s molbom da budu pripojeni Ugarskoj, a preko nje Hrvatskoj. Razlozi takvoj molbi opravdavaju se državnopravnim dokazima.

Premda prvi Dorotićev prijedlog o sazivu skupštine u Splitu nije naišao na odaziv, uspjelo mu je nakon objave njegovog *Proglaszegnja* i sastanka franjevacu u Karinu nagovoriti Splitskane da 15. lipnja održe skupštinu na kojoj bi se proglasila predaja grada Franji II. Toga se dana skupština doista sastala i izabrala poslanstvo koje će vladaru predati Split i okolicu. U svom zaključku skupština izjavljuje da je narod »odlučio da se sjedini sa sretnim Ugarskim kraljevstvom, koje ni e nikada prestao obožavati, premda navijek s njime sačinjava jedno jedino tijelo, neslomljive čvrstoće, kako je nekoć sačinjavao jedan jedini individualni narod«, pa moli vladara da primi grad »u jedno jedinstveno narodno biće«.⁸⁵ Primjer Splita. čini se. postao je »primjerom cijele Pokrajine, pa su ih i drugi u tome slijedili«.⁸⁶

Ovdje ćemo se posebno zadržati na skupštini održano u Makarskoj 20. lipnja, jer se sačuvao tekst molbe koju je ona uputila Franji II. Ta molba sadržava stajalište većine dalmatinskih gradova u pitanju sjedinjen a Dalmacije. U njoj su izraženi i razlozi, koji će se i kasnije, 1802, iznijeti u zaht evu Hrvatskog sabora. Na skupštini su svi staleži jednoglasno, pod vodstvom makarskog biskupa Fabijana Blaškovića, izabrali Franju II »svojim kraljem«, no »pod zaštitom plemenita i slavnog ugarskog naroda, kojemu su se u prošlim vremenima naši pređi svojevoljno podložili«. Predvođeni biskupom, poslanici su trebali poći u Beč a zatim u Budim da izraze svoju podložnost i zatraže očuvanje svo ih prava i povlastica. Uputa koju su trebali ponijeti dana je u ime grada Makarske, zajedno s cijelim Primorjem i okrugom Vrgorac, a sadrži ponajprije zahtjev da se poštuju sve njihove tadašnje povlastice kojima su i »njihovi pređi u prijašnja vremena bili obasipani od apostolskih kraljeva Ugarske zajedno s našim plemenitim i slavnim i nama preljubljenim narodom«. Poslanici su trebali zatražiti ispravu o potvrđi svih povlastica, a sami će izraziti »zakletvu najvjernijeg predanja, pridruženja (inkorporacije) te dolične podložnosti i to kralju Ugarske ili njegovom opunomoćenom povjereniku kao i spomenutom slavnom i plemenitom ugarskom narodu«.⁸⁷

Kasnije će biskup Blašković u pismu Križevačkoj županiji jasno istaknuti kako se puk Makarske radosno vraća svojoj »prvotnoj preljubljenoj majci, naime Apostolskoj kruni Ugarskog kraljevstva« i to »iure postliminii«,

⁸⁴ Usp. Kapetanović, n. dj., 16.

⁸⁵ Novak, n. dj., 21—22; AH, Križevačka županija, svež. 15, br. 26 (Ma'la skupština 2. rujna 1797).

⁸⁶ AH, Križevačka županija, svež. 15, br. 25.

⁸⁷ AH, Križevačka županija, svež. 18, br. 29.

što znači po pravu nanovo zadobivene zemlje, koja je već ranije pripadala tom Kraljevstvu.⁸⁸ Taj izraz »iure postliminii« bit će i dalje pravni temelj kojim će se zahtjev za sjedinjenjem obrazlagati na zajedničkom saboru.

Ipak, izabrana poslanstva nisu, kako je bilo predviđeno, pošla u Beč, jer su ih od toga odvratili austrijski vojni zapovjednici na koje su putem naišli. Tako se makarsko poslanstvo susrelo kraj Šibenika s generalom Matijom Rukavinom, koji je već bio započeo okupaciju Dalmacije, te se po njegovu naređenju vratilo natrag u Makarsku.⁸⁹

Od svih gradova, čini se, jedino je molba splitske općine tada dospjela u Beč. Vlada je 12. srpnja odredio da se pitanje pripojenja Dalmacije odloži do konačne odluke. Na takav stav reagirao je ugarski palatin Josip; istaknuo je da je dalmatinska deputacija u Senju položila prisegu vjernosti ugarskom kralju. Ministar Thugut odbio je prigovor palatina tvrdeći kako obrazloženje državnopravne pripadnosti Dalmacije potječe od osoba, koje, ne saslušavši konačnu carevu odluku, smatraju »da će na taj način postići sjedinjenje Dalmacije s ugarskom krunom.«⁹⁰

Akcija dalmatinskih gradova za sjedinjenje išla je i putem hrvatskih županija. Naime, već u srpnju grad Split i Makarska, te posjed makarskog biskupa Neretva, traže posredništvo Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije za sjedinjenje s Banskom Hrvatskom. Među spisima tih županija sačuvani su prilozi molbi samo u fondu Križevačke županije, a za molbe poslone Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji saznajemo iz sjedničkih zapisnika tih županija.

Prema podacima koje donosi J. Janković glavni bi sadržaj tih molbi bio podčinjavanje Splitske nadbiskupije i Makarske biskupije ugarskom primasu u crkvenim pitanjima, kako bi se sjedinjenje s Ugarskom proteglo i na crkvenu jurisdikciju. Pri tome su izjavili da »kraljevina Dalmacija kao dio Hrvatske, koja je s Ugarskom ujedinjena, pripada k zemljama ugarske krune, a pošto imadu sve poslove zajedničke, to im neka budu i crkveni isti.«⁹¹ Taj spis, što je imao signaturu br. 100, danas se više ne nalazi među sačuvanom građom, iako su brojevi prije i poslije njega sačuvani. Ipak, u zapisniku Velike skupštine Varaždinske županije od 2. studenoga 1797. iznosi se u čl. 80. podatak o kakvim je dopisima riječ:⁹² »Pročitana su brojna pisma splitskog nadbiskupa i kaptola, te grada Splita, makarskog biskupa i glavara neretvanskog područja makarskog biskupa Jakova Nonkovića« u kojima su oni iznijeli kako su došli pod vlast Njegova Veličanstva, te uz to mole županiju za posredovanje da budu pridruženi (reinkorporirani) Kraljevstvu Ugarske i podvrgnuti ugarskim zakonima. Iz tih dopisa, stoji dalje u istom članku, izbija vjernost koju su oduvijek imali prema zakonitim vladarima i njihova ljubav prema narodu s kojim su krvno povezani (cognata natio).

⁸⁸ isto.

⁸⁹ AH, Križevačka županija, svež. 18, br. 29. Slično je učinio i grad Hvar. Usp. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 71—72.

⁹⁰ Šišić, n. dj., 236, 238—239.

⁹¹ J. Janković, Pabirci po povijesti županije varaždinske, Varaždin 1883, 70.

⁹² AH, Varaždinska županija, Protokoli br. 20.

U Zapisniku Velike skupštine Zagrebačke županije od 20. studenoga 1797. također se donose podaci o tim molbama, ali se one među građom županije nisu sačuvale. U čl. 24. spomenute sjednice navodi se da su pisma biskupa Blaškovića i glavarara Nonkovića, koja su uputili kralju i palatinu te priopćili županiji, primljena na znanje (pro statu notitiae acceptae). Za razliku od teksta u zapisniku Varaždinske županije, koja je izrazila spremnost da posreduje kod kralja (ut Inclyta Universitas pro iisdem semet Altissimo loco interponat, dignum omnino esse adinvenit eadem Inclyta Universitas). Zagrebačka županija takvu spremnost izričito ne očituje.⁹³

Među spisima Križevačke županije sačuvani su tekstovi tih molbi i to molba splitskog nadbiskupa i kaptola, splitske općine, biskupa Blaškovića i glavarara Jakova Nonkovića. Dopisi splitskog nadbiskupa i kaptola, kao i splitske općine, sadrže samo tekst molbe za posredništvo. Budući da taj tekst nije naveden u zapisniku Zagrebačke županije, razumljivo je što velika skupština te županije u zaključku ne iskazuje spremnost o posredovanju kod kralja kao što je to činila Varaždinska županija. Uz molbe makarskog biskupa i glavarara Nonkovića priloženi su i drugi tekstovi u kojima je riječ o skupštinama i izaslanstvima u Beč i Budim.⁹⁴

Prva molba upućena Križevačkoj županiji bila je molba J. Nonkovića, napisana u Opuzenu 14. srpnja 1797. Tražeći posredovanje županije javlja da je kralju uputio molbu preko ugarskog palatina. U prilogu je i tekst molbe u kojoj ističe da se s cijelim narodom podvrgao caru kao kralju Ugarske, te moli zaštitu pod upravom ugarske nacije. Molba je, zajedno s onom Makarana, primljena 18. rujna, a pročitana na sjednici Male skupštine križevačke 13. studenoga 1797. Najviše priloga ima molba iz Makarske. Posredovanje traži sam biskup Blašković. Tu je tekst molbe vladaru od 18. srpnja, zatim tekst molbe kaptola i uputa općine dana poslanicima, te tekst molbe Ivana Josipa Pavlovića Lučića za povećanje nadarbine.⁹⁵ Tekstovi molbi splitskog nadbiskupa, kaptola i splitske općine ne sadrže priloge, a u njima se traži posredovanje županije za pripojenje Ugarskoj i dobivanje povlastica koje uživa narod u Ugarskoj.⁹⁶

Koliko je poznato, hrvatske županije nisu tada ništa izričito poduzele, već će to učiniti 1802. kada će o sjedinjenju Dalmacije raspravljati Hrvatski sabor.

Kad su te molbe dospjele i u Beč, stavljene su ad acta, a car je vlastoručno dopisao na njima: »Pitanje inkorporacije je nezrelo« i »ne treba ništa« o njemu rješavati dok je ova zemlja u stanju okupaci e.⁹⁷

Pitanje sjedinjenja Dalmacije pokrenuto je i s ugarske strane. Budući da su onamo stigle molbe dalmatinskih gradova, one su bile povod da se

⁹³ AH, Zagrebačka županija, Protokol za 1797.

⁹⁴ AH, Križevačka županija, svež. 15, br. 24—26. Molbe splitskog kaptola i općine zaprimljene su 11. kolovoza. Svež. 18, br. 29—30. Molbe Makarana i Neretvljana zaprimljene su 18. rujna.

⁹⁵ AH, Križevačka županija, svež. 18, br. 29.

⁹⁶ AH, Križevačka županija, svež. 15, br. 24—26.

⁹⁷ Antoljak, Dalmatinsko pitanje, 96.

državnopravno dokazuje pravo Ugarske na Dalmaciju. To je učinio povjesničar Đuro Pray. Štoviše, ugarski palatin je smatrao potrebnim izdati proglas Dalmatincima u kojemu bi se iznijelo ono što je Pray napisao o pripadnosti Dalmacije kruni Sv. Stjepana.⁹⁸

Pokretanje državopravne i povijesne rasprave o pripadnosti Dalmacije sa strane Ugarske naišlo je na protuakciju u Beču. Već 9. kolovoza 1797. izrađen je i opširan odgovor koji je napisao grof Franjo Balaša, bivši hrvatski ban.⁹⁹

3. Ne čekajući zaključenje mirovnog ugovora, austrijske čete su već 11. lipnja započele osvajanje Istre i Dalmacije sa svrhom »da se očuva Dalmacija od žalosnih učinaka potpunog prevrata«. Do 17. lipnja pukovnik Casimir okupirao je Istru, otoke Rab, Krk, Lošinj i Pag. I iz tih su krajeva poslane u Beč molbe za sjedinjenje s Ugarskom, Dalmacijom i Hrvatskom, kao što su to učinili i dalmatinski gradovi. Državni ministar Thugut ističe kako su te molbe napisane pod utjecajem sa strane, jer da tamošnji i stanovnici ne poznaju ugarski ustav. Tražio je da se ustanove osobe koje su potaknule te molbe i spriječi njihov daljnji utjecaj. Zacijelo, slično kao što su u Dalmaciji za takav utjecaj optuživani Stratimirović i Vrhovac, ovdje je — prema naveđenom izvještaju iz 1800. — u tome sudjelovao senjski biskup Ježić.

Dalmacija je okupirana od 5. srpnja do konca tog mjeseca, a to je proveo general Matija Rukavina. U izvještaju koji je 31. srpnja poslao iz Zadra, odakle je 10. kolovoza pošao u pohod na Boku Kotorsku, on iznosi kako je sva Dalmacija bila »prožeta najiskrenijim osjećajima prema ugarskom kralju«, te je stanovništvo pred njim »položilo pr segu vjernosti i podaništva ugarskom kralju«. On sam je obećao da će u Dalmaciji biti uvedena »ugarska administracija, kakva je bila za njihovih djedova i pređa, kad su bili pod ugarskom krunom«. Takav se stav generala Rukavine nije svid o bečkome dvoru. Dok se još vodila živa diplomatska aktivnost da se spriječi konačno prepuštanje Dalmacije Austriji, ministar Thugut piše civilnom guverneru Dalmacije Thurnu da što prije popravi pogreške koje je počinio Rukavina pri svojem pohodu u Dalmaciju, kada je primao prisegu dalmatinskih gradova Franji II kao kralju Ugarske. Protuakcija austrijskog dvora išla je i drugim kanalima, i pod utjecajem te agitacije sve više je jačala proaustrijska struja. Već 4. rujna Thurn izvještava Thuguta kako su različiti kotarevi izjavili da će priznati onaj oblik vladavine za koji car smatra da im najbolje odgovara. Dodaje također da je i samoga Dorotića pridobio da radi za bečku vladu i cara, te se nada kako će to »uroditu dobrim posljedom«. ¹⁰⁰

U akciji protiv sjedinjenja sudjelovao je i zagrebački kanonik Vinko Vlatković. To je činio po nalogu ministra Thuguta, kako se vidi iz pisma koje mu je uputio Vrhovac. Naime, Thugut je zatražio od Vrhovca da Vlatkoviću dopusti da bude »odsutan«, a za to vrijeme bude opskrbljen

⁹⁸ S. Antoljak, n. dj., 71—72.

⁹⁹ Haus-Hof-und Staatsarchiv (dalje HHStA), Beč, Kabinetsakten, Geheimakten, Karton 3.

¹⁰⁰ Novak, n. dj., 43, 48—49, 52—53.

redovitim приходima. Vlatković je najvjerojatnije oko 15. srpnja, ili čak i ranije, otišao u Dalmaciju.¹⁰¹ Čini se da Vrhovac nije bio upućen u Vlatkovićevu misiju u Dalmaciju u prilog dvora. Iz jednog pisma, koje je 1. rujna 1797. pisao Vrhovcu iz Paštrovića, opet izbija njegova dvoličnost. On mu piše: »Smatram da ne bih ispunio svoju dužnost, kad ne bih Vašoj preuzvišenosti priopćio sretan svršetak zbivanja u ovoj pokrajini. Utjeha mi je javiti da je narod s izuzetnom radošću prihvatio naše prisustvo među njima i svi su svečano dali zakletvu caru, koji zacijelo može računati na ove nove podanike.«¹⁰² Vlatković ništa ne govori o svom putu u Dalmaciju, čak to i prikriva iznoseći podatke kako su Crnogorci ubili Mahmut-pašu skadarskoga zahvaljujući hrabrom i dvoru ođanom metropoliti. Štoviše, ispričava se da se prije nije javljao jer mu »položaj u brdovitim krajevima do sada nije omogućio da ga izvijesti o ovim poslovima«. Nastojeći odvratiti svaku sumnju o svom poslan u, iznosi da će potkraj rujna biti u Zadru, a u međuvremenu će se zaustaviti u Neretvi »kako bi završio neke beznačajne poslove«. Da Vrhovac nije bio upoznat s Vlatkovićevom misijom govori podatak iz 1803. kada mu Vlatković šalje »traženi popis dokumenata o Dalmaciji«,¹⁰³ što je bila akcija usmjerena upravo protiv dvora.

4. Nakon akcije koju je poduzeo bečki dvor protiv sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom Vrhovac je svoju djelatnost usmjerio u nekoliko pravaca. Ponajprije, održavajući veze s pojedincima u Dalmaciji, potiče i dalje akciju za sjedinjenje. Uz to prikuplja dokumentaciju koja će državnopravnim razlozima potkrijepiti taj zahtjev. I napokon, podržavajući zahtjeve crkvene hijerarhije za uređenjem crkvene jurisdikcije u Dalmaciji, stoji na stajalištu da se crkvena organizacija tako uredi kao da Dalmacija pripada Banskoj Hrvatskoj.

Nakon što je Ciprijan Quarko protjeran iz Dalmacije,¹⁰⁴ Vrhovac je uspostavio druge veze s njome. Sigurnih podataka o tome imamo tek iz 1799.

¹⁰¹ NAZ, EE 136, br. 22. Pismo koje je Thugut uputio Vrhovcu datirano je s 15. srpnja.

¹⁰² NAZ, EAE 105, br. 83.

¹⁰³ NAZ, EAE 119, br. 92.

¹⁰⁴ Za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji, 1808, potpredsjednik policije u Beču grof Hager zatražio je podatke o Ciprijanu Quarku, posebno o njegovu značaju i vezama koje je održavao. Vrhovac mu je odgovorio da je u Zagrebačku biskupiju primljen na temelju otpusnog pisma trogirskog biskupa I. A. Pinellija 1799, a 30. prosinca postavljen za župnika u Sveticama. Kasnije je bio župnik u Martijancu u Križevačkoj županiji, gdje se nalazio i 1808. Talentiran je, sposoban, načitan, govori hrvatski i talijanski, a služi se i francuskim. Vrlo je komunikativan i poznaje ljude, te nije spletkar. U Zagrebačkoj biskupiji je optužen da ima veze sa služavkom i poveden je postupak protiv njega u konzistoriju. Vrhovcu nije poznato da li je povezan s arhimandritom Zelićem i Vučetićem. Pavlović-Lučića zacijelo poznaje, jer je on i inače poznat po svojim spisima, propovjedi-dima, putovanjima po Dalmaciji i Albaniji, a osobito po svojem kasnijem udesu. Ukoliko se Quarku povjeri misija u Dalmaciji, Vrhovac je mišljenja da će on to dobro obaviti. NAZ, EE 137, br. 54.

Tada je 20. svibnja Makaranin Šimun Srećko Kačić donio iz Zadra Vrhovcu pismo Petra Vergade.¹⁰⁵ U siječnju iduće godine prenosi on Vrhovčevo pismo splitskom kanoniku Andriji Meneghetiju u vezi s pitanjem »splitskog primasa«,¹⁰⁶ a u travnju donosi iz Zadra biskupu prijepis dokumenata potrebnih za akciju oko sjedinjenja Dalmacije.¹⁰⁷ U službu Vrhovcu trebao je stupiti i Šimunov brat, svećenik Antun Kačić, jer mu Šimun piše 1800. iz Makarske da će njegov brat don Ante »tamo barzo priči na gniovu sluxbu«. ¹⁰⁸ Šimun Kačić i dalje radi za Vrhovca, te ga 14. svibnja 1800. izvještava o putu brata Antuna u Italiju i o svojoj spremnosti da ispuni sve zahtjeve koje mu Vrhovac postavi.¹⁰⁹

Ta nova veza zacijelo je bila uvjetovana odnosom Vrhovca prema makarskom biskupu Blaškoviću i njegovu generalnom provikaru Ivanu Josipu Pavloviću Lučiću. Obojica su oduševljeni pristaše sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, kako se vidi iz Thurnova izvještaja od 20. srpnja 1798. u kojemu piše da »predstavnici crkvenog staleža« Splita i Omiša, a osobito Makarske, »pomazu ugarske težnje katkada i suviše živo i neumjereno«. ¹¹⁰ Blašković je pisao Vrhovcu 30. lipnja 1798. kako se svi raduju »nakon odstranjenja s prvog mjesta N.N. Neka nebo udijeli da njemu bude dobro, ali da se nikada više ne vrati k nama. On se bio zauzeo za oslabljenje biskupa, jer oni su prva veza koja povezuje podanike i rađa vjernošću između srdaca naroda i vladara«. ¹¹¹ Premda se N.N. poimence ne navodi, najvjerojatnije je riječ o namjesniku Thurnu, koji je reorganizacijom crkvene uprave namjeravao skućiti djelovanje biskupa u prilog sjedinjenju Dalmacije. Blašković i kasnije, 1802, zahvaljuje Vrhovcu na zauzimanju za Dalmaciju i izražava mu svoju spremnost da učini sve što može »poslužiti toj uzvišenoj stvari«. ¹¹²

Vezu s Ivanom Josipom Pavlovićem Lučićem Vrhovac je održavao od 1798. Lučić je bio i u poslanstvu koje je iz Makarske trebalo poći u Beč i Budim, a nakon uspostave austrijske uprave piše tajna pisma Ugarskom saboru. Najvjerojatnije je zbog tih svojih postupaka i bio zatočen, kao politički krivac u franjevačkom samostanu na Visovcu, od 1. siječnja 1803. do 15. siječnja 1806. Za njegovo se oslobođenje zauzimao ne samo Blašković već i Vrhovac.¹¹³ Međutim, slično kanoniku Vinku Vlatkoviću, i on je zbog

¹⁰⁵ NAZ, EAE 115, br. 142.

¹⁰⁶ NAZ, EAE 116, br. 60.

¹⁰⁷ NAZ, EAE 105, br. 169.

¹⁰⁸ NAZ, Epistolae ad diversos 14, br. 124. I biskup Blašković dobiva kasnije, 16. kolovoza 1803, pismo od Vrhovca preko »dirigente Cadciche«.

¹⁰⁹ NAZ, Libelli suplices 23, br. 14.

¹¹⁰ Novak, n. dj., 60.

¹¹¹ HHStA, Staatskanzlei, Provinzen, Dalmatien (sada u AH), Pismo A. Doročića od 4. travnja 1798 (stari broj 375). Usp. također NAZ, EAE 114, br. 164.

¹¹² NAZ, EAE 118, br. 97.

¹¹³ NAZ, EAE 124, br. 31. Usp. S. M. Džaja, Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu 18. i 19. stoljeća. Doba fra Ilije Varešanina Grge (1783—1813), Zagreb 1971, 216—223. Usp. također NAZ, EAE 114, br. 164; NAZ, EAE 118, br. 78.

pretjerane ambicioznosti mijenjao svoje političke stavove. Iz korespondencije koju je vodio s barskim nadbiskupom Franjom Borzi vidi se da je od dvora tražio za sebe neke usluge, a zatim je radio za proaustrijsku struju, osobito kao doušnik u vezi s obavještavanjem dvora o akciji dalmatinskih biskupa za reorganizaciju njihovih biskupija, koju su htjeli provesti preko ugarskog primasa. Pavlović je Borziu pisao da će »iskazati još veće usluge caru i u drugim stvarima, kada dobije za to vladarevo naređenje«. ¹¹⁴

Vrhovac je i u vezi s dvojicom Dalmatinaca, Petrom Vergadom i Kažimirom Draganićem Vrančićem, koji su u Beču smatrani najokorjelijim pristajama sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Već spomenuti izvještaj iz 1800. naziva Vergadu »doušnikom stanovnika Dalmacije«, čovjekom »povjerenja gotovo cijeloga dalmatinskog plemstva«, koji »u najvećem stupnju mrzi njemačku upravu«, a pripisuje mu i slobodarske ideje, jer da je, navodno, u svojoj kući zasadio drvo slobode i čuva 100 slobodarskih kapa. ¹¹⁵ On 1799. piše Vrhovcu da »naša Dalmacija čezne za mirom kako bi bila organizirana«. Vergada očekuje poboljšanje položaja u kojem se nalaze stanovnici Dalmacije, i još tada vjeruje da će ipak Beč prihvatiti zahtjeve koje su mu postavili dalmatinski gradovi. Da je radio na akciji sjedinjenja, vidi se i iz podatka da Vrhovcu šalje kodeks Šimuna Ljubavca što je očito trebalo poslužiti pravnom opravdanju s edinjenja. ¹¹⁶

Kažimir Draganić-Vrančić, potomak poznate stare hrvatske obitelji iz Šibenika, bio je po riječima grofa Thurna »buntovna duša«, »još uvijek privržen ugarskom vladanju«. Unatoč svim Thurnovim nastojanjima da spriječi djelovanje »ugarske stranke«, Draganić — kako je sam izjavio — nada se »da će car naposljetku odlučiti, da u Dalmaciji zavede ugarski sustav. O tome da ga je uvjerio njegov dopisnik, neki ugarski agent«. ¹¹⁷ Draganić osobno posjećuje Vrhovca u Zagrebu 1800. ¹¹⁸ Vrhovac je njemu i kapetanu Lovriću, poštovatelju obitelji Draganić, poslao dva pisma, koja su sačuvana u konceptu bez nadnevka, a svakako su napisana prije 1805. ¹¹⁹ Izražavajući poštovanje prema staroj zaslužnoj obitelji Draganić, Vrhovac ističe da će i dalje, kad god to bude moguće, »skazivati uslugu njemu i svim našim dragim sunarodnjacima Dalmatincima«. Gajeći nadu da će pozitivnu odluku o sjedinjenju Dalmacije dvor ipak donijeti, potiče ga na strpljivost: »Učinite sve moguće napore da iskažete našem vladaru Franji II [...] vjernost i s vremenom ćete zacijelo osjetiti njegovu predobroćivost. Radi sve što je nužno za sreću Dalmacije«. Slično piše i Lovriću potičući ga također na strpljivost i vjernost vladaru, jer »s vremenom će se sve razjasniti, na kraju će se

¹¹⁴ HHStA, Staatskanzlei, Provinzen, Dalmatien (sada u AH), karton 2. Usp. također NAZ, EE 137, br. 50, od 30. ožujka 1809. Koncept Vrhovčeva pisma u kojem stoji da je Pavlović-Lučić glavni pokretač akcije koju su u Bosni poduzimali Francuzi u buni katolika protiv Turaka.

¹¹⁵ Antoljak, Jedan nepoznati akt..., 122—123.

¹¹⁶ NAZ, EAE 115, br. 142.

¹¹⁷ Usp. Novak, n. dj., 56.

¹¹⁸ NAZ, EAE 116, br. 84. Usp. također NAZ, Epistolae ad diversos 14, br. 72.

¹¹⁹ NAZ, EE 137, br. 179.

upoznati i razlučiti vukovi od dobrih ovaca i morat će se jednom razotkriti oni koji su divlje zvijeri, a sada prekrivene nevinom janjećom vunom. Mislim da za to već sada imam neke dokaze... A vi i dalje budite nepokolebljivi i puni revnosti za stvar vjere, našega vladara i domovinu... Neka vas Bog sačuva i utvrdi u vašim dobrim nakanama».

Takvo Vrhovčevo gledanje u novoj fazi razvoja, kada je proaustrijska struja sve više uzimala mah, bilo je uvjetovano njegovim prilagođavanjem političkim prilikama. Međutim, politika dvora i uvjeravanja koja je Vrhovac dobivao sa strane nisu bili iskreni. Paralelu takvom Vrhovčevu gledanju susrećemo i kasnije u borbi za reinkorporaciju prekosavske Hrvatske. I tada je stalno urgirao u Beču i dobivao povoljne odgovore da će sve biti »povoljno riješeno«; no to su bila samo obećanja, jer je dvor od početka imao jasno zacrtanu politiku, nepopustljivu prema zahtjevima Hrvatske.

Ciprijan Quarko povezao je Vrhovca s još nekim ljudima iz Dalmacije. Tako je 1799. Vrhovac pozvao u Zagreb Petra Brigida¹²⁰ i nekoga Zinebrija; s njima se dugo zadržao u razgovoru, te su se oni odmah vratili u Dalmaciju. Sve su te Vrhovčeve akcije imale odjeka i u narodu, a posebno među svećenstvom koje je uporno bilo naklonjeno ugarskoj upravi.

Daljnji se Vrhovčev rad za sjedinjenje očituje u njegovom upornom skupljanju dokumentacije kojom je trebalo dokazati pravo Hrvatske na Dalmaciju. Već u lipnju 1797. nalaže Quarku da među svećenicima potiče ideju o sjedinjenju i »u različitim samostanima potraži sve stare dokumente koji se odnose na Dalmaciju, te ih njemu pošalje, kako bi time potkrijepio pravne zahtjeve ugarske krune na Dalmaciju«. Kada je i sam 1798. »nekoliko mjeseci boravio u Beču imao je kod sebe mnoge dokumente o Dalmaciji na latinskom jeziku, koje je dao da mu se pozajme iz tajnog arhiva Ugarske dvorske kancelarije«. On je te dokumente često čitao, a neke od njih i vlastoručno prepisao.¹²¹ Takve je dokumente dobio iz Zadra 1800.¹²² Sličnu dokumentaciju prikupljao je 1798. i Augustin Bujanović, koji je trebao istražiti gradske i privatne arhive što bi potvrdili historijsku vezu Ugarske s Dalmacijom.¹²³ Da je i sam general Rukavina, koji je bio optuživan od dvora za propuste i pogreške prilikom okupacije Dalmacije, bio u vezi s Vrhovcem, možemo naslutiti iz jednog pisma koje je Vrhovac poslao Bečkoj nuncijaturi. U tom je pismu Rukavinu označio kao siguran i povjerljiv kanal za dopisivanje.¹²⁴

¹²⁰ Petar Brigido bio je svećenik iz Dalmacije, optužen 1802. kao krivotvoritelj novca (NAZ, EAE 118, br. 4). Kasnije se dopisuje s Vrhovcem i čini se da je bio u njegovoj službi. NAZ, EAE 123, br. 109. Pismo od 12. travnja 1808.

¹²¹ Antoljak, Jedan nepoznati akt..., 120, 121, 122.

¹²² NAZ, EAE 105, br. 169.

¹²³ O Bujanoviću usp. Antoljak, Dalmatinsko pitanje..., 99, 107; i Novak, n. dj., 57. U Dalmaciji je imao veze s Draganićem, Cindrom, Albertijem, Milesijem i Dorotićem, pristalicama sjedinjenja s Ugarskom. On je, čini se, nagovorio biskupe Nina, Krka i Skradina da potpišu sinodalno pismo. Po arhivima Dalmacije proučavao je povijest Dalmacije u srednjem vijeku. Kada je trebao biti uhićen, prešao je na tlo Dubrovačke republike.

¹²⁴ NAZ, EAE 118, 78.

5. Padom Mletačke republike postavilo se i pitanje crkvene jurisdikcije, osobito u vezi s naslovom »primas Dalmaci« koji su do 1797. imali mletački patrijarh i splitski nadbiskup. Nova politička vlast nastoji i to područje života uskladiti sa svojim političkim ciljevima.

Makarski biskup Blašković šalje već 18. srpnja 1797. vladaru molbu u koju ističe da se Makarska i cijelo Primorje »bez prolijevanja krvi, štoviše, uz radost i oduševljenje svih slojeva, napokon, snagom neizrecivog prava ponovnog zauzeća (iure postliminii) radosno i dragovoljno povratilo u krilo preljubljenog oca i Apostolskoga kralja Ugarske«. Traži da se potvrde postojeće povlastice i obdržavaju propisi Tridentskog sabora. Time je želio osigurati duhovnu i materijalnu samostalnost svoje biskupije pod novom upravom. O namjeri da se i u crkvenim poslovima sve dalmatinske biskupije podvrgnu Ugarskoj svjedoči i poznato sinodalno pismo od 1. kolovoza 1798. koje su biskupi uputili Franji II preko ugarskog primasa Batthyánya i time praktički priznali posredništvo Ugarske i u crkvenim pitanjima. Uskoro problem crkvene jurisdikcije ipak poprima nova obilježja. Carski namjesnik grof Thurn odmah nakon pada Venecije zabranjuje da se dalmatinski biskupi u rješavanju crkvenih pitanja obraćaju mletačkom patrijarhu. U čl. 8. odredbe o organizaciji pokrajine određuje se da u crkvenim pitanjima zadarski nadbiskup traži konačno mišljenje od splitskog i obratno. Uz to je vladi u Zadru dao veće ovlasti u crkvenim pitanjima, te je tako i na tom području, prema jednom izvješta u, težio za »apsolutnom i despotskom vlašću«. ¹²⁵ Međutim, u srpnju 1798. Pio VI. prenosi sva prava bivše papinske nuncijature u Veneciji na mletačkog patrijarha, pa u vezi s time nastaje afera o kojoj je Vrhovca obavijestio hrvatski kapitularni vikar Ivan Dubravčić. ¹²⁶ Kada je, naime, vlada u Zadru za to saznala, odmah je to prenijela dvoru klevećući biskupe da se upleću u prava teritorijalnog vrhovništva koje pripada jedino caru. O tome je tiskana vijest u Zadru. Ipak, odlukom od 17. kolovoza Thugut određuje da konačni sud o crkvenim pitanjima pripada mletačkom patrijarhu kao primasu Dalmacije. Dubravčić na to dodaje: »Eto, kaznenim potezom oduzeta je vlast splitskom metropolitu i zadarskom nadbiskupu nad sufraganskim crkvama«, i postavlja pitanje Vrhovcu: »Da li je moguće da se u Zadru ne osnuje [...] hijerarhijska struktura dalmatinskih crkava«.

Pitanje crkvene jurisdikcije u Dalmaciji pokreću ponovno u siječnju 1800. splitski nadbiskup i kaptol. Nešto prije toga splitski arhiepiskop Andrija Menegheti zatražio je, u ime kaptola, savjet od Vrhovca koji je predložio da se u Beču zatraži priznanje splitskog primasa, što znači da se crkva u Dalmaciji osamostali. U takvom Vrhovčevu prijedlogu nije isključena ni mogućnost obnavljanja stare ideje o priznavanju naslova koji je splitski

¹²⁵ Izvještaj kancelara V. Brenciaglia Svetoj Stolici o crkvenim prilikama u Dalmaciji (od 5. lipnja 180) v. A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Zagreb 1875, 316—317.

¹²⁶ NAZ, EAE 105, br. 145. Dubravčić je bio kapitularni kanonik u Hvaru, a prije toga profesor kanonskog prava u Padovi, poznat po svojem učenju o papinstvu, zbog čega je 1799. bio otpušten s toga sveučilišta. Usp. Theiner, n. dj., 316.

nadbiskup imao odavno kao »primas Hrvatske i Dalmacije«. ¹²⁷ U vezi s tim prijedlogom Meneghetti je iz Venecije pisao Vrhovcu: »Upravo nastojim izvršiti ono što ste mi dobrostivo sugerirali, te večeras upućujem očite dokaze o prvenstvu ove Crkve kraljevskom agentu u Beču na koga ste me vi uputili. I sam mletački patrijarh s dva svoja pisma, koja prilažem u ovjerovljenom prijepisu, priznaje tu istinu. Molim vas da mi dade te preporuku za baruna Thuguta, kao što ste mi i obećali, kako biste mi na najbolji mogući način pomogli da pravedno dokažem ono što su mi naložili nadbiskup i kaptol u vezi s dvoznačnošću dekreta koji nam je nanio beskrajnu bol i neizrecivu gorčinu«. ¹²⁸

Čini se da je Vrhovac i u crkvenim pitanjima, slično kao i u političkim, imao veliko povjerenje u dvor misleći da će povijesnopравnim dokazima ishoditi ono što se nadao postići i u stvari političkog sjedinjenja Dalmacije. Dvor je, međutim, i na crkvenom planu pokušao sve činiti da spriječi takvo rješenje toga pitanja. Provod.o je i određene represalije, o kojima 1798. izvješćuje Vrhovca biskup Blašković. ¹²⁹ Taj se pritisak dvora na dalmatinske biskupe, što ga je praktički provodio Thurn, sastojao u uvođenju reformi koje su imale jozefinističko obilježje. Htio je ograničiti vlast biskupa u Dalmaciji, te ukinuti neke biskupije i samostane, a njihova imanja pretvoriti u javne zaklade. Biskupi su se 1. kolovoza 1798. sastali na sinodi i preko ugarskog primasa kardinala Batthyányja poslali caru tzv. »sinodalno pismo«. ¹³⁰ U pet točaka zahtijevaju da dosadašnja prava crkve ostanu netaknuta, da se pravo prezentiranja i uklanjanja župnika prenese s puka isključivo na biskupa, da se biskupije ne dokidaju, a da se poveća broj škola i one stave pod isključivi nadzor biskupa. Naposljetku, zahtijevaju da se u Dalmaciji ni u kojem slučaju ne osnuje pravoslavna eparhija.

Unatoč svim molbama i zahtjevima da se splitskom nadbiskupu prizna naslov primasa, situacija u organizaciji crkve ostala je ista do 1828. Jedina je izmjena bila u tome da su se dalmatinski biskupi praktički obraćali izravno Rimu, a ne više mletačkom patrijarhu.

6. Pritiskom što ga je provodila u Dalmaciji, austrijska je uprava uspjela stišati struju koja je bila za sjedinjenje, a ojačati proaustrijski usmjerene pojedince. Ideja o sjedinjenju, premda je i u Dalmaciji nadalje prisutna, sve više jača u Banskoj Hrvatskoj. Od prvotne agitacije ta se akcija sve više usredotočuje na pravno obrazlaganje sjedinjenja i dobiva najjači izražaj u Hrvatskom i u zajedničkom saboru 1802.

Hrvatski sabor je bio zakazan za 7. travnja i na njemu je trebalo izraditi uputu hrvatskim izaslanicima za zajednički sabor. I pojedine su županije

¹²⁷ Ideja o obnavljanju naslova »primas Hrvatske i Dalmacije« bila je i ranije prisutna u Zagrebačkoj biskupiji osobito za biskupa A. Mikulića (1688—1694) i M. Brajkovića (1703—1708).

¹²⁸ NAZ, EAE 116, br. 60.

¹²⁹ NAZ, EAE 114, br. 164.

¹³⁰ Usp. Theiner, n. dj., 314—316, 319. Pismo je odmah nakon potpisivanja Pavlović-Lučić poslao caru i kardinalu Consalviju ističući da je uz to pismo poslano još jedno drugo ugarskom primasu koji je trebao biti veza u posredovanju dalmatinskih biskupa s dvorom.

izdale upute svojim izaslanicima u Hrvatski sabor. Od tih je uputa, u pitanju sjedinjenja, najvažnija ona Varaždinske županije, sastavljena po posebnom odboru pod predsjedanjem grofa Franje Draškovića.¹³¹ Pozivajući se na molbe koje su županiji upuili stanovnici Dalmacije, Varaždinska županija iznosi i razloge radi kojih treba tražiti sjedinjenje. Ponajprije, nakon propasti Mletačke republike narod je izrazio želju da se podvrgne »pod žezlo našeg predobrostitivog vladara kao kralja Ugarske«, jer je pod tim žezlom bio i ranije. To se priključenje Hrvatskoj očekuje kao »bratsko sjedinjenje s ovim Kraljevstvom pod krunom svetog Kraljevstva Ugarske«, zbog svoje vjernosti prema zakonitim vladarima i ljubavi prema narodu s kojim je povezan krvnim vezama. Uputa spominje i »želju koja je ukorijenjena u diplomatskim potvrđama i u Pacta conventa« da se Kraljevina Dalmacija, u kojoj »prebiva narod krvnim i rodbinskim vezama povezan s narodom Kraljevine Hrvatske« *iure postliminio* pridruži Kraljevstvu Ugarske i tako vrati u prvotno stanje i »bratsku vezu« s ostalim dijelovima toga kraljevstva. Varaždinska županija smatra, nadalje, da se nakon svih iznesenih razloga i ne može očekivati drugo nego da to kralj i potvrdi. Uostalom, i on sam obvezao se zakletvom stupanja na prijestolje (*diploma inauguralis*) da će te krajeve, kad budu povraćeni, pridružiti Ugarskoj. Na kraju, uputa ističe da izaslanici na zajedničkom saboru treba da sjedinjenje zahtijevaju »*strenua opera, indefesso conatu potentique intermediatione*«.

Hrvatski sabor, koji je započeo radom 7. travnja, odmah je prvoga dana izabrao odbor za sastav upute hrvatskim poklisarima na zajednički sabor. Pod predsjedanjem velikog župana Virovitičke županije, Antuna Pejačevića, odbor je među zahtjevima Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uvrstio i inkorporaciju Dalmacije.¹³² Očito nezadovoljan tom uputom, sabor je naknadno imenovao i drugi odbor, pod predsjedanjem Ivana Nepomuka Oršića. Odlomak o inkorporaciji Dalmacije preuzet je iz sastavka prethodnog odbora i uvršten kao točka 6. upute: »Budući da je za slavnog vladanja Njegova Veličanstva, Dalmacija, koju je posjedovala Mletačka republika, nanovo stečena i sada bi se trebala ponovno vratiti svetoj Kruni Kraljevstva Ugarske u smislu krunidbene zakletve koju je položilo Njegovo posvećeno Veličanstvo: neka gospoda izaslanici porade svim dopuštenim im silama da se ovaj sastavni dio Kraljevine pravom povratka (*iure postliminio*) njima opet pripoji pod zakonitu bansku vlast i tako se ponovno sjedini sa svetom Krunom Kraljevstva Ugarske.«¹³³ I u toj se Uputi sažeto iznose isti državopravni dokazi koje je iznijela i Varaždinska županija: Dalmacija je nanovo stečena (*revindicata*), i tom se izrekom ističe pravo Hrvatske na Dalmaciju; naglašava se kraljeva obveza što proizlazi iz krunidbene zakletve, i naposljetku, pravom se povratka (*iure postliminio*) zahtijeva da Dalmacija bude sastavni dio (*integrans pars*) Kraljevine Hrvatske, te da bude u zakonskoj ovisnosti od banske vlasti (*sub legali autoritate banali dependentia*).

¹³¹ AH, Varaždinska županija. Velika skupština od 29. ožujka 1802. Svež. 196, br. 79. Ista uputa nalazi se i u AH, Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kut. 58, ad nr. 34/1802.

¹³² AH, Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kut. 58, br. 49.

¹³³ ZHS IX, 293—294.

Taj je zahtjev sabora uvršten i među teškoće i zahtjeve Ugarske i Hrvatske na zajedničkom saboru, koji je započeo radom 2. svibnja u Bratislavi. Međutim, istodobno s akcijom hrvatskih i ugarskih staleža, i dvor je pripremao pravne protudokaze. Arhivist Franjo Sebastijan Gassler izradio je sastavak u kojem iznosi svoje istraživanje u bečkom Kućnom arhivu i u literaturi.¹³⁴ Na temelju toga sastavka koji nosi naslov »Abhandlung über die Verhältnisse des vormaligen Venetianischen Herzogthums Dalmatien in Hinsicht auf das Königreich Ungarn«, izraden je prijedlog dvoru da se spriječi predaja Dalmacije Ugarskoj.¹³⁵ Svi su prethodni sastavci sumirani na kraju u jednom opširnom spisu koji ima naslov »Untersuchung der Frage, ob und welche Ansprüche dermal das Königreich Hungarn auf die Vereinbarung Dalmatiens mit diesem Reiche machen könne.«¹³⁶ Iz njega se vidi da u Beču još nisu bili sigurni hoće li pitanje sjedinjenja biti postavljeno na saboru, već se samo konstatira da se na saboru obično »predlaže inkorporacija zemalja koje su prije pripadale Ugarskoj, pa će tako možda i taj put sabor sastaviti molbu za sjedinjenje Dalmacije«. U svim se navedenim sastavcima osnovna argumentacija zasniva na postavljanju da posjed Dalmacije »nije prirast u novim zemljama« već nadomjestak koji je mirovnim ugovorom dan »kao zalag za gubitak Nizozemske i Lombardije koje su nekada bile sastavni dio austrijske monarhije«. U elaboratu se, nadalje, pobijaju državnopravni dokazi na kojima bi Ugarska mogla temeljiti svoje pravo na Dalmaciju. Također se tvrdi da su glavni pobornici sjedinjenja, tada već pokojni, splitski nadbiskup i makarski biskup s predstavnicima kaptola. Potonji se pokazao kao nepokoran čovjek, zajedno sa šibenskim plemstvom, koje je, uostalom, kao i svećenstvo i cijelo stanovništvo, sklono da se sjedini s Ugarskom.¹³⁷ Predlaže se, naposljetku, da se u Dalmaciji uredi administracija, osigura obrana, odrede godšnji porezi, dadu povlastice trgovcima i organizira školstvo — ukratko »neka se u Dalmaciji provede takva organizacija za koju car smatra da će biti najbolja, kako bi se stanovništvo umirilo i ta zemlja podigla«. Na temelju takvih gledišta bečkog dvora, na samom početku sabora u Bratislavi, vladar je uputio palatinu zahtjev da na saboru ne dopusti raspravu o sjedinjenju Dalmacije. Dao je, dakle, unaprijed tzv. odgovorni odgovor (dilatorische Antwort), s time da se pitanje sjedinjenja ostavi i dalje otvorenim.¹³⁸

¹³⁴ HHStA, Kabinetsakten, Geheimakten, Karton 3.

¹³⁵ isto.

¹³⁶ isto.

¹³⁷ »Die meisten, welche bisher zur Incorporirung mit Hungarn einige Vorliebe abmerken liessen, waren der Erzbischof von Spalato, welcher aber indessen mit Tode abging, der Bischof von Macarsca, der immerzu sammt einigen von selnem Kapitel gegen alle im allerhöchsten Namen erfolgten Befehle sich renitent, und überhaupt als einen widerspennstigen Mann zu bezeigen fortfährt, nebstbei einige Adelige von Sebenico. Der übrige Theil der Adlichen sowohl als der Clerus und die Inwohner des Landes überhaupt sind nichts weniger als geneigt mit Hungarn vereinbart zu werden«.

¹³⁸ E. Wertheimer, Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts I, Leipzig 1884, 168—169.

Zacijelo su hrvatski poklisari saznali za takav stav dvora, jer već 24. svibnja, pod predsjedanjem bana Ivana Erdödyja, održavaju konferenciju, kojoj je prisustvovao i Vrhovac, i na njoj ponovno uzimaju u razmatranje pitanje sjedinjenja Dalmacije. Tekst je zapisnika konferencije o tome nešto kraći nego onaj u uputi Varaždinske županije, ali sadrži sve njezine elemente: ističe krvno srodstvo naroda u Dalmaciji s narodom u Banskoj Hrvatskoj (*cognata et affinis gens*), trajnu vezu s Ugarskom (*perenni vinculo Matri Hungariae adstrictum*), poziva se na krunidbenu zakletvu (*diploma inauguralis*) i na pravo povratka (*ius postliminium*).¹³⁹ I, unatoč želji Franje II da pitanje sjedinjenja Dalmacije ne dođe na saborsku raspravu, o njemu se ipak raspravljalo. Na 37. sjednici, održanoj 1. rujna, u »*Gravamina et postulata Regni Hungariae*«, dakle među zajedničke zahtjeve Ugarske i Hrvatske, uneseno je i pitanje inkorporacije Dalmacije.¹⁴⁰ U tom se tekstu zahtijeva da se s Ugarskom ponovno sjedine »oni dijelovi Dalmacije, koji su još u vrijeme slavne uspomene cara i kralja Žigmunda bili otrgnuti, a sada su mirom sklopljenim s francuskim narodom ponovno došli pod žezlo austrijske kuće, to više, što se za vrijeme kobnog rata lila ugarska krv za javno dobro i sigurnost previšnjeg prijestolja, a Kraljevstvo (Ugarske) dalo je znatan prinos i u izdacima i ratnim teretima; štoviše, dva puta je narod podiglo na opći ustanak«. Zahtjev se potkrjepljuje i time što je Kraljevstvo svoja pradavna prava održalo i u podjeljivanju naslova crkvenih dostojanstvenika. Napokon, u tom zahtjevu se ističe da krunidbena zakletva ostaje na snazi bez obzira na naknadu ratnih troškova.

Ta je nova formulacija donesena sigurno pod utjecajem navedenih sastavaka izrađenih u Beču, u kojima se težište stavlja na pravo osvajanja (*ius belli*), te se iznosi i udio Ugarske u ratnim troškovima i sudjelovanju u osvajanjima. Kasnije je taj tekst nešto izmijenjen. Izbačen je dio u kojem se spominje kralj Žigmund, te se u zahtjevu govori o »onim dijelovima Dalmacije koji su nekada otrgnuti ispod vlasti Svete krune Kraljevstva«. Na kraju je dodan odlomak u kojem se traži da do reinkorporacije Dalmacije »bude slobodan prolaz i trgovina s obje strane, naime bez tridesetnice.¹⁴¹ U raspravi je pitanje tridesetnice pokrenuto i na 38. sjednici, te je predloženo da se u Dalmaciji pitanje tridesetnice regulira po propisima Ugarske.¹⁴²

Ugarski je palatin Josip »*Gravamina et postulata*« predao vladaru predstavkom od 9. listopada, a taj je već 17. listopada donio odluku u kojoj o zahtjevu za sjedinjenje Dalmacije (točka 3) odgovara priznanjem »da je Dalmacija pripadala po pravu Ugarskoj kruni«. Takvom je formulacijom Dvor zacijelo htio spriječiti sukob s ugarskim staležima. No, odmah dodaje da je prijedlog za sjedinjenje Dalmacije s Ugarskom »teže pitanje« i ne može se prevladati u sadašnjem sklopu vanjskih prilika, pa se ono treba »dubrobnije razmotriti i odluka donijeti u svoje vrijeme.«¹⁴³

¹³⁹ AH, Konferencije Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kut. 8, br. 13. (1802).

¹⁴⁰ *Diarium et acta Comitiorum*, Bratislava 1802; Acta 108.

¹⁴¹ *Acta Comitiorum* 249.

¹⁴² *Diarium Comitiorum* 262.

¹⁴³ *Acta Comitiorum* 290.

Time je akcija za sjedinjenje zapravo suzbijena. Ostalo je obećanje, što je zapravo bila samo taktika koju će Beč trajno ponavljati i kroz cijelo 19. stoljeće. Hrvatski su izaslanici po povratku iz Bratislave u Hrvatskom saboru 13. prosinca izvijestili da je pitanje sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske zbog svoga značenja bilo uvršteno među opće, zajedničke zahtjeve Ugarskog kraljevstva i tako formulirano da se nije moglo ni posumnjati da želja poslanika neće biti ispunjena. Sabor je odlučio da se to pitanje opet postavi na idućem zajedničkom saboru.¹⁴⁴

6. Usporedo s mjerama što ih je nastojala provesti u Dalmaciji kako bi se sredile tamošnje gospodarske prilike, Austrija je poduzimala sve da uguši pokušaje sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Dopisivanje Vrhovca s pojedincima u Dalmaciji pruža uvid ne samo u tamošnje prilike već i njegovu odlučnost da i dalje poduzima sve što je u njegovoj moći za »drage sunarodnjake« — kako on naziva Dalmatince.

Još za zajedničkog sabora biskup Blašković zahvaljuje Vrhovcu na svemu što je učinio za njegovu biskupiju i cijelu Dalmaciju, te ovako iznosi pojačani pritisak protiv ideje o sjedinjenju: »Pojedini neprijatelji slavnog ugarskog naroda *in potestate constituti* u više su navrata na podmukli način iznudili bez ikakvog znanja naroda, čak i protiv izričite opće želje istoga naroda, potpise kojima se opozivala spontana predaja Ugarskoj kruni, i to ne bez negodovanja naroda Dalmacije, koji je ogorčen, ali u sadašnjim prilikama ne može ponovno braniti svoje slobodno opredjeljenje za Ugarsku. Dobro znam da se do sada više gradova žalilo na samovolju krivaca. Ako budem mogao na neki način poslužiti uzvišenoj stvari, bit ću uvijek na raspolaganje Vašoj preuzvišenosti«. Blašković opisuje i prilike koje su nastale u Dalmaciji nakon mjera što ih austrijska uprava poduzima: »Već sada stvari sadašnje vlade u Dalmaciji idu loše. Sve je usmjereno na to da ona potisne svećenstvo i narod, pa vlada opće nezadovoljstvo«. Blašković posebno optužuje pukovnika u Imotskom, Franju Danesea; on je »*lapis offensionis et petra scandali*«, jer je, zajedno sa Stefaneom, »veliki obmanjivač u svim potezima«.¹⁴⁵

Takvo opisivanje prilika u Dalmaciji potvrđuje optužbe koje su iznesene u već više puta navedenom izvještaju iz 1800. o tome, da je »dalmatinsko plemstvo i kler, barem ono u Zadru, Trogiru, Šibeniku i Splitu, sasvim nahuckano protiv njemačke uprave«. Vrhovac se nakon 1802. u više navrata zalagao i za oslobođenje Pavlovića-Lučića koji je bio zatočen, čini se, upravo zbog svoje djelatnosti u svezi sa sjedinjenjem Dalmacije.¹⁴⁶ U svojim vezama s obitelji Draganić i kapetanom Lovrićem poticao je na strpljivost, nadajući se da će sjedinjenje ipak biti jednom ostvareno.¹⁴⁷ Takvo je gledanje na razvoj događaja, kako smo istaknuli, bilo prisutno i kod izaslanika na Hrvatskom saboru održanom nakon kraljeva odbijanja zahtjeva za sjedinjenjem

¹⁴⁴ AH, Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kut. 56, br. 92/1802. Usp. također ZHS IX, 297—298.

¹⁴⁵ NAZ, EAE 118, br. 97.

¹⁴⁶ NAZ, EAE 119, br. 100, 103; NAZ, EAE 124, br. 131.

¹⁴⁷ NAZ, EE 137, br. 179.

Dalmacije. Osim veza što ih je održavao s Dalmacijom, Vrhovac i nakon 1802. nastavlja skupljanjem dokumentacije kojom bi se pravno obrazložila pripadnost Dalmacije Hrvatskoj.¹⁴⁸

Ipak, više nije bilo mogućnosti da se pitanje sjedinjenja Dalmacije ozbiljnije pokrene. Sabor se nije sastajao do rujna 1805. kad se zaoštrio sukob između Austrije i Francuske. Okrunivši se za kralja Italije, Napoleon je i time pokazao želju da ujedini Italiju, te joj pripoji i one dijelove što ih je Austrija dobila mirom u Campo Formiju (Venecija, Istra i Dalmacija). Nakon koalicijskog rata, mirom u Bratislavi 26. prosinca 1805, Istra, Dalmacija, Boka Kotorska i jadranski otoci imali su prijeći u ruke Francuza.

Time je završeno razdoblje borbe za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom u kojemu je Maksimilijan Vrhovac odigrao odlučnu ulogu. Pitanje sjedinjenja ostat će i dalje otvoreno. Nakon 1809. kada su dijelovi Banske Hrvatske i Vojne Krajine došli pod Francuze, Vrhovac će i nadalje poduzimati korake za sjedinjenje ne samo tih krajeva nego i Dalmacije.

Zusammenfassung

DIE TÄTIGKEIT VON MAXIMILIAN VRHOVAC AM ZUSAMMENSCHLUSS DER KROATISCHEN LÄNDER (bis 1809)

Der Zagreber Bischof und Stellvertreter des Banus Maximilian Vrhovac (1752—1827) ist die zentrale Persönlichkeit Kroatiens an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. Durch seine äusserst mannigfaltige Tätigkeit auf dem politischen, dem wirtschaftlichen und dem kulturellen Gebiet wurde ein Entwicklungsprozess in die Wege geleitet, der schliesslich seinen höchsten Ausdruck in der kroatischen nationalen Wiedergeburt gefunden hat. Vrhovac gehörte zur »josephinischen Intelligenz« Kroatiens, die sich für die Verbesserung der wirtschaftlichen und der kulturellen Lage der breitesten Volksschichten einsetzte und sich bemühte, im Kampf gegen die Ansprüche des ungarischen Adels, die Interessen des kroatischen Volkes zu verteidigen. Die im J. 1794 angeschaffte Druckerei sollte den Fortschritt der Literatur und des Kulturlebens des gesamten »illyrischen« Volkes begünstigen. In diesem Zusammenhang knüpfte Vrhovac Verbindungen mit den übrigen kroatischen Gegenden (Dubrovnik, Dalmatien, Istrien) an. Er interessierte sich für die ragusäischen Dichter, gab den Anstoss zur Übersetzung der Bibel ins Kroatische und setzte sich für eine gemeinsame Literatursprache und Rechtschreibung ein. In enger Zusammenarbeit mit Wirtschaftsexperten (Škrlec, Šipuš, Adamić) versuchte er der Entfaltung des Handels beizutragen und nahm an der sonst misslungenen Regulierung des Kulpaflusses und dem Ausbau der Louisianastrasse nach Rijeka teil. Von besonderer Bedeutung war der Einsatz Vrhovac's für die Vereinigung Dalmatiens mit dem übrigen Kroatien. Im Einvernehmen mit dem orthodoxen Bischof Stratimirović und mit dem Bischof von Senj Ježić war er nach dem Fall der Venetianischen Republik Hauptinitiator jener Aktionen, die auf eine Vereinigung Dalmatiens mit Kroatien abzielten. Er pflegte diesem Anliegen zuträgliche, enge Beziehungen zum dalmatinischen Klerus und Adel, und war gleichzeitig bemüht, die dafür benötigten staatsrechtlichen Beweise zusammenzutragen.

¹⁴⁸ NAZ, EAE 119, br. 92.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 800 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1985.